

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти та освітніх інновацій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему: **Формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії на уроках «Я досліджую світ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
спеціальності 013 Початкова освіта
групи ПОМ–21

Дирда Катерина Олегівна

Науковий керівник: ***Сливка Лариса Володимирівна***
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри початкової
освіти та освітніх інновацій

Рецензент: ***Ворощук Оксана Дмитрівна***
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи

АНОТАЦІЯ

Дирда Катерина Олегівна. Формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії на уроках «Я досліджую світ». Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 013 Початкова освіта, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 2025.

У кваліфікаційній роботі вивчено стан наукової і навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії, увиразнено сутність поняття «позитивна взаємодія» та інших понять дослідження. Схарактеризовано критерії сформованості учнів третього класу навичок позитивної взаємодії – мотиваційний, знанневий і поведінковий. Досліджено наявність в учнів експериментального і контрольного класів мотивації, знань і практичних навичок у контексті позитивної взаємодії.

Розроблено зміст заходів з формування позитивної взаємодії та методів реалізації цієї педагогічної праці на уроках «Я досліджую світ». Описано зміст проведених заходів, увиразнено форми, методи і прийоми їхньої реалізації, а саме: цілі уроки; конкурси; розповіді; перегляди відео; інтерактивні вправи; ігрові вправи; творчі проєкти; обговорення змісту оповідань; розв'язання проблемних ситуацій; драматизації; рольові ігри; написання міні-творів; аналіз змісту літературних творів і мультиплікаційних фільмів; практична апробація нових моделей поведінки та ін.

Перевірено ефективність розроблених і проведених заходів під час експериментальної роботи. Увиразнено високий, середній і низький рівні сформованості навичок позитивної взаємодії зріс в учнів експериментального і контрольного класів за результатами проведеної практичної роботи.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	8
1.1. Формування навичок позитивної взаємодії як наукова і педагогічна проблема	8
1.2. Потенційні можливості змісту уроків «Я досліджую світ» у формуванні в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії	19
Висновки до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ НА УРОКАХ «ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ...	27
2.1. Констатувальний етап експериментальної роботи: опис	27
2.2. Авторський досвід формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії	40
2.3. Результати практичної діяльності щодо формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії: узагальнення	63
Висновки до другого розділу	73
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність проблеми нашої кваліфікаційної роботи зумовлена потребою системної, кваліфікованої і ефективної доказово обґрунтованої реалізації педагогічної праці щодо формування у дітей та юнацтва навичок позитивної взаємодії. Про нагальність такої потреби засвідчує зокрема той факт, що людині зокрема і людству загалом дуже бракує сьогодні такого взаємного функціонування в мікросередовищі (сім'ї, школі, колі однолітків тощо) і у макросередовищі (суспільстві), яке можна було б назвати безконфліктним, толерантним і доброзичливим.

У процесі наукового пошуку здійснено аналіз наукової (педагогічної і психологічної) літератури – він дозволив зробити висновки про те, що проблему, дотичну до теми нашого дослідження, у тому чи іншому контексті вивчали такі українські дослідники: С. Бойкович, Т. Береговська [2], К. Варивода [4], В. Грішко-Дунаєвська [11], М. Єпіхіна [12], І. Матійків [21; 22], Л. Сливка [35] та ін. Деякі аспекти формування в учнів соціальних аспектів здоров'я висвітлено у дисертаціях Ю. Мельника [23], Г. Сіліної [39] і В. Шкуркіної [51]. Крім іншого, надібали низку авторських розробок вчених-методистів і учителів-практиків (О. Безпалько, Ж. Савич [1], Н. Березіна, О. Вінда, М. Галябарник та ін. [16], Т. Воронцова, В. Пономаренко [9; 10], О. Голоцван, Н. Лещук, Г. Мирошніченко та ін. [59], Н. Митохір, С. Янусь [24], В. Оржеховська, О. Пилипенко, Л. Андрущак [26], В. Ткаченко [48], Г. Яцук, А. Царенко, І. Бабин, М. Радкевич [64] та ін.) і психологічних рекомендацій [33; 36; 62]), присвячених досліджуваній нами проблемі.

Разом з тим, проблема змістового і методичного наповнення уроків «Я досліджую світ» у контексті формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії ще не набула належного висвітлення, а власне вивчення навичок позитивної взаємодії як складника соціального здоров'я потребує детальнішого дослідження з метою розуміння змісту цього поняття і розробки ефективних способів формування означених навичок. Отже,

вважаємо, що науковий доробок українських вчених щодо проблеми формування в учнів навичок позитивної взаємодії є незначним, кількість розвідок означеного змісту є дуже малою. Цей факт разом з актуальністю проблеми дослідження стали головною причиною нашого вибору теми кваліфікаційної роботи під назвою **«Формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії на уроках “Я досліджую світ”»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати проблему формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії, експериментально перевірити ефективність використання форм і методів відповідної діяльності, на уроках «Я досліджую світ».

Задля реалізації мети наукової роботи ми сформулювали такі **завдання** дослідження для розв’язання:

- вивчити стан наукової і навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії, увиразнити сутність поняття «позитивна взаємодія» та інших понять дослідження;
- схарактеризувати критерії сформованості учнів третього класу навичок позитивної взаємодії;
- розробити форми і методи формування позитивної взаємодії; реалізувати цей контент на уроках «Я досліджую світ» в експериментальному третьому класі;
- перевірити ефективність використання форм і методів формування позитивної взаємодії під час експериментальної роботи.

Об’єкт дослідження – формування в учнів початкової школи навичок щодо позитивної взаємодії.

Предмет дослідження – зміст і методика формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії на уроках «Я досліджую світ».

Методи наукового дослідження: вивчення наукової і навчально-методичної літератури, словників, довідкових джерел; спостереження за

поведінкою здобувачів освіти; анкетування і опитування учнів; статистичні методи.

База дослідження:

Наукова новизна і теоретична значущість результатів дослідження полягає в тому, що: *проаналізовано* проблему формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії; *розроблено* деякі заходів доцільної тематики, які варто реалізовувати під час проведення уроків «Я досліджую світ» в початковій школі; *вивчено* стан наукової і навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії; *увиразнено* сутність поняття «позитивна взаємодія» та інших понять дослідження; *схарактеризовано* критерії сформованості учнів третього класу навичок позитивної взаємодії; *розроблено* зміст заходів з формування позитивної взаємодії та методів реалізації цієї педагогічної праці на уроках «Я досліджую світ»; *проведено* ці заходи на уроках «Я досліджую світ» в експериментальному третьому класі; *перевірено* ефективність розроблених і проведених заходів під час експериментальної роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що представлені у роботі розроблені авторкою методичні матеріали можуть стати інформаційною основою для підготовки у майбутньому навчальних видань з формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії.

Апробація результатів роботи. Результати кваліфікаційної роботи апробовано під час засідань наукової проблемної групи «Педагогіка здоров'я» (керівник: доктор пед. наук Л. В. Сливка). Окремі результати дослідження оприлюднювалися на звітній науковій студентській конференції на педагогічному факультеті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2025 р.). Тези під

назвою «Проблема формування в учнів третіх класів навичок позитивної взаємодії: змістовий вимір» опубліковано у збірнику «Інформаційний бюлетень кафедри початкової освіти та освітніх інновацій» (Івано-Франківськ, 2025).

Структура дипломної (кваліфікаційної) роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (64 найменування).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Формування навичок позитивної взаємодії як наукова і педагогічна проблема

Цей підрозділ присвячено вивченню стану наукової розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії і, у цьому контексті, зокрема – увиразненню сутності поняття «позитивна взаємодія» та інших понять дослідження.

Насамперед, зазначимо, що у процесі наукового пошуку ми з'ясували, що словниках і енциклопедіях української мови поняття «взаємодія» тлумачиться як «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [7], як «вплив однієї реалії (тіла, елементарної частинки, біологічної істоти, людини, співтовариства) на іншу реалію, що змінює їхню динамічну поведінку» [5]. Своєю чергою, «взаємодію» у контексті людей означають як «спілкування, обмін ідеями, емоціями та думками» і додають, що взаємодія реалізується у різних сферах життя (як-от: соціальні, міжособистісні, професійні і культурні), додають, що взаємодія є вельми важливою для створення відносин, розвитку навичок спілкування і розв'язання багатьох проблем [32].

Характеризуючи феномен «взаємодія», учені наголошують на тому, що вона допомагає будувати відносини з іншими людьми і підвищувати якість соціального середовища [12].

Що ж до прикметника «позитивний», то у словниках його значення озвучується, як такий, що вражає чи містить у собі згоду, стверджує щонебудь, як такий, який «підтверджує наявність сподіваного, передбачуваного, відповідає очікуваному», «який заслуговує схвалення; який дає бажані, позитивні результати» [28], «який ґрунтується на досвіді, фактах» [29].

З усього вищенаведеного, ми можемо зробити висновок, що поняття «позитивна взаємодія» можна схарактеризувати, як *спілкування, обмін ідеями, емоціями та думками людей у соціальних, міжособистісних, професійних і культурних сферах життя, які містить у собі згоду, взаєморозуміння, відповідають очікуванням, заслуговують схвалення і дають бажані й позитивні результати*. Таке, авторське, трактування «позитивної взаємодії» (далі – ПВД) ми взяли за основу у нашому дослідженні і, опираючись на нього, вибудували подальші кроки наукового пошуку.

Поточнимо поняття «навичка». Її визначають як «схильність чи потребу вести себе певним чином; звичка», як дію, що сформована шляхом багаторазових повторень. Навички формуються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії шляхом цілеспрямованих планомірних вправлянь. Ознакою сформованості навички не є її автоматизація, а є якість виконуваної дії [18].

Науковий пошук засвідчив, що виокремлюють кілька основних компонентів (навичок), які акумулює у собі позитивна (або здорова) взаємодія. Перші з них – це *емпатія і слухання*, які характеризують, як здатність розуміти і відчувати почуття та емоції іншої людини. Ідеться про те, що коли людина показує зацікавленість і слухає уважно іншу людину, то вона демонструє власну повагу до іншої особи і, таким чином, створює сприятливу атмосферу для позитивного міжособистісного спілкування. Наступний складник ПВД – це *комунікативні навички*. Коли ідеться про ці навички, то мають на увазі уміння людини чітко, конкретно і щиро висловити свої власні думки і почуття. Річ у тім, що уміння ефективно комунікувати дуже часто сприяє тому, що людина може уникнути певних непорозумінь і навіть конфліктів, це уміння є також вельми важливим засобом побудови відкритих і довірливих стосунків з іншими. Ще одним складником ПВД є *розвиток взаємopідтримки*. Пишуть про те, що підтримка і розуміння інших у скрутні часи допомагають зміцнити зв'язок між людьми і сприяють реалізації загального благополуччя у соціальній групі зокрема і

соціумі загалом. Важливим складником ПВД є так звана *адаптація до різниці*. Річ у тім, що кожна людина на світі є унікальною, а тому уміння адаптуватися до різноманітності, різноаспектності і різновекторності поглядів, цінностей і досвіду інших людей сприяє вибудовуванню толерантних і дружніх стосунків між цими людьми, приносить радість і підтримку у життя власне та інших людей [32].

Коротко (анотовано) репрезентуємо теоретичний доробок українських дослідників з проблеми формування в учнів навичок позитивної взаємодії. Огляд відповідних праць (статей, тез, інформаційних повідомлень на освітніх сайтах тощо) представимо за хронологією, тобто відповідно до дати появи наукового чи навчально-методичного напрацювання.

Зазначимо, що на основі аналізу представлених вище узагальнень, можемо констатувати, що навички позитивної взаємодії можна з упевненістю залучити до складників групи навичок, які інтегровано у феномені «соціальна складова здоров'я», а останню учені визначають як узгоджену взаємодію людини із соціальним середовищем, розв'язання особистістю різноманітних життєвих ситуацій у соціальному середовищі. Власне, з «соціальної» точки зору, як зазначає Л. Сливка у посібнику «Теоретико-методичні аспекти викладання валеології та основ безпеки життєдіяльності в початковій школі» (2012) [35], соціальне здоров'я людини ідентифікують як стан гармонійної взаємодії індивіда з іншими людьми, які його оточують, і, головне в контексті нашого дослідження, що ця взаємодія ґрунтується на взаєморозумінні з іншими особами, взаємоповазі до інших осіб, взаємодопомозі іншим особам і взаємоприйнятті інших осіб. Усе зазначене засвідчує про «позитивний» аспект взаємин, і власне такий формат взаємодії сприяє зокрема толерантному, безконфліктному і, що головне, доброзичливому функціонуванню особистості у таких мікросередовищах: сім'я, школа, коло однолітків тощо, а також сприяє її подальшій ефективній соціалізації у макросередовищі під назвою «суспільство» [35, с. 108].

Досягнення соціального благополуччя можливе лише за умови сформованості у особистості навичок, об'єднаних у такі групи:

- *навички ефективного спілкування* (до них належать такі уміння: слухати; доволі чітко озвучувати власні думки; відерто, без тривоги і звинувачень, висловлювати власні почуття; володіти такими компонентами невербальної мови як жести, міміка, інтонація тощо; адекватно реагувати на критику; просити про послугу або допомогу);
- *навички співпереживання* (до них належать такі уміння: розуміти почуття, потреби і проблеми інших людей; висловлювати це розуміння; виявляти слухну, вчасну і ненав'язливу підтримку і допомогу);
- *навички розв'язування конфліктів* (до них належать такі уміння і здатності: розрізняти конфлікти поглядів і конфлікти інтересів; розв'язувати конфлікти поглядів, орієнтуватися у таких ситуаціях на принцип толерантності; розв'язувати конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів);
- *навички поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації* (навички впевненості (адекватної) поведінки; до них належать такі уміння і здатності: профілактичні дії щодо зараження ВІЛ-інфекцією; відстоювати власну позицію; відмовлятися від небажаних (тих, які шкодять здоров'ю) пропозицій, пов'язаних зокрема із залученням до куріння, вживання алкоголю, наркотичних речовин; уникати небезпечних ситуацій; адекватно діяти у разі загрози насилля);
- *навички спільної діяльності і співробітництва* (до них належать такі уміння: бути «членом команди»; працювати на результат; висловити повагу до внеску інших осіб у спільну роботу; адекватно і виважено оцінювати власні здібності і власний внесок

у спільну діяльність; сприйняття різних стилів поведінки; встановлювати контакти [15, с. 34–35].

У процесі наукового пошуку виявлено виданий 2016 року посібник колективу авторів (Т. Воронцова, В. Пономаренко та інші) «Вчимося жити разом : посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі “Основи здоров’я” (початкова школа)» [9], який є компонентом навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом» для початкової школи. Як показав аналіз змісту, це видання спрямоване на розвиток у дітей молодшого шкільного віку низки соціальних навичок, серед них:

- навички ефективного спілкування;
- навички співчуття;
- навички поваги до прав людини;
- навички роботи в команді;
- навички конструктивного розв’язання конфліктів і навички запобігання (профілактики) конфліктів;
- навички протистояння негативним соціальним впливам;
- навички переговорів;
- навички медіації;
- навички примирення.

Усі ці навички, як зазначають автори підручника, в умовах глобальної інформатизації суспільства, яка, поряд з позитивними аспектами, має і негативний вимір («забирає час, відведений для живого спілкування вчителя з дітьми та дітей між собою»), мають особливо велике значення для дітей та юнацтва. Саме тому, упевнено констатують автори, паралельно з інформатизацією в освіті, дуже важливо запроваджувати педагогічні технології, які називають «технологіями розвитку соціально-психологічних компетентностей (життєвих навичок)». Мету цих технологій окреслюють коротко, а саме: сприяти адаптації дітей та юнацтва, підвищувати їхню стійкість у сучасному світі [9, с. 5].

2017 року побачила світ стаття І. Матійків «Формування позитивної взаємодії фахівця у сфері «людина–людина» засобами тренінгу» [22]. Авторка публікації розглядає позитивну взаємодію як процес налагодження й підтримки стосунків, які базуються на засадах співпраці, спрямованості на пошук згоди і порозуміння у різноманітних комунікативних ситуаціях, зокрема, пов'язаних з можливістю конфліктів. Учена пише, що позитивна взаємодія є своєрідним діалогом, в якому є можливість говорити і слухати, без страху бути осудженим сповіщати співрозмовнику про свої почуття, потреби і очікування, позитивна взаємодія – це також готовність зрозуміти почуття, потреби, й очікування іншої людини. Позитивна взаємодія стає можливою, коли ті, хто спілкуються, позитивно налаштовані один до одного, а їхні дії спрямовані виключно на пошук рішення, яке є прийнятним для усіх сторін розмови чи обговорення [22, с. 285].

На вебсайті «Campus» у 2023 році було опубліковано статтю «Як спілкуватися і взаємодіяти ефективно?» [62]. Її авторки К. Метельська і Ю. Меладзе поділилися, крім іншого, інформацією, як покращити комунікативні навички. Вони зазначили зокрема, що для ефективного спілкування людини потрібно мати водночас вербальні і невербальні комунікативні здатності, а саме: людина повинна вміти чітко висловлювати власну думку, бути здатною здійснювати вербальний обмін ідеями, вміти доцільно ділитися інформацією, бути здатною вести ефективні, такі, що дають позитивний очікуваний результат, переговори і вміти вирішувати конфліктні ситуації. Також у дописі ідеться про те, що активне слухання, про яке ішлося вище, передбачає зокрема вміння перефразовувати почуте, здатність уточнити те, що незрозуміло, вміння узагальнити головні думки, які були висловлені, і здатність спілкуватися з іншими людьми емпатично. До того ж, для досягнення успіху в активному слуханні, людині необхідно постійно розширювати власний словниковий запас (щоб краще перефразовувати), бути здатною ефективно пояснювати, вміти ставити правильні запитання, бути здатною визначити найважливіші аспекти розмови

і робити узагальнювальні підсумки, бути емпатійною, знати багато заохочувальних фраз і використовувати різноманітні невербальні сигнали. Крім іншого, продуктивна комунікація передбачає здатність людини звертатися до інших людей за додатковими роз'ясненнями. Щодо вирішення конфліктів, то однією з найефективніших стратегій тут може бути просто вміння уникати упередженого ставлення до людини чи до тієї проблеми, про яку йтиметься у розмові (у цьому випадку на ситуацію можна подивитися з точки зору іншої людини, і це може допомогти значно легше знайти рішення, яке буде влаштовувати усіх). Якщо ідеться про ситуацію, коли людина опиняється у так званому, токсичному середовищі, то у нагоді можуть стати техніки ненасильницького спілкування – замість негативного реагування на агресивні випадки інших людей, можна спробувати у своїх думках просто перетворити ці «агресивні випадки» на позитивні і ввічливі висловлювання.

На сайті «Psychologist. Психологічна допомога» ми віднайшли досить інформативну для нашої кваліфікаційної роботи статтю «7 корисних порад для покращення спілкування» [36], датовану 2024 роком. Нижче коротко схарактеризовано її зміст.

Для того, щоб удосконалити міжособистісні взаємини, необхідно оптимізувати спосіб вираження власних думок та почуттів, підвищити власний рівень емпатії і подбати про розвиток навичок активного слухання. Кожна людина повинна пам'ятати, що ефективність спілкування визначається не тільки рівнем розуміння мови, а також здатністю людини створювати вельми продуктивні взаємини, де кожна зі сторін відчуває себе досить важливою і такою, яку розуміють. Комунікативні навички найкраще розвивати, вдосконалюючи навички мовлення, вміння слухати, навичок емпатії, вміння чітко висловлювати свої думки. Для того, щоб зробити комунікацію якомога продуктивнішою, потрібно підтримувати взаємодію у позитивному сенсі, активно використовувати і слова, і невербальні засоби спілкування (ідеться про жести, міміку, тон голосу тощо). Ефективність комунікації залежить також від вміння співпереживати співбесіднику.

Важливо вчитися не лише слухати слова, але також сприймати справжній зміст цих слів, враховувати «міжрядковий» контекст, а також, що важливо, емоційний стан співрозмовника. Вельми доцільно використовувати прийом «активне запитання» (якщо поставити співрозмовнику уточнююче запитання, то це може допомогти зрозуміти почуте і стати активним учасником (сторonoю) діалогу. Уважне і прискіпливе спостереження за невербальними сигналами співрозмовника уможливорює розуміння його настрою і його ставлення до теми, яка обговорюється. Дуже важливим є спільний пошук розв'язань низки проблем і пошуку доцільних компромісів, що створює умови для спільного розвитку. У позитивній взаємодії важливо висловлювати свої думки і почуття у ввічливій формі. Важливо дякувати, визнавати досягнення і зусилля співрозмовників (це створює потужний позитивний стимул для подальшого спілкування з цими співрозмовниками). Неабияке значення має виявлення зацікавленості тією темою, про яку говорить співрозмовник. Необхідно пам'ятати про те, щоб уникати критики й осуду, а замість цього можна запропонувати низку конструктивних (позитивних) підходів до розв'язання проблеми, яка є на часі, і розвитку продуктивних ідей. Очевидною є потреба створення сприятливої атмосфери і треба пам'ятати про те, що зусилля кожного учасника спілкування є неоціненими «цеглинками» у розбудову дружньої та підтримуючої атмосфери спілкування [36].

На тому ж вебсайті «Psychologist. Психологічна допомога» ми надідали іншу статтю, завантажену на цю платформу 2024 року, під назвою «Психологічні методи позитивної комунікації для дітей – ефективні стратегії у дитячому середовищі» [33]. У ній ідеться про те, що психологічні прийоми позитивної комунікації допомагають створити сприятливу атмосферу для здорового розвитку і самовираження дітей, сприяють формуванню у дітей навичок позитивного сприйняття і розуміння інших людей. У роботі з дітьми важливо використовувати емоційно насичену мову, важливо активно слухати її, особливо, співпереживати, важливо якомога ширше і частіше

застосовувати метафори і низку аналогій для репрезентації дітям досить складних і незрозумілих понять тощо. Такі прийоми сприяють розвитку емоційного інтелекту дитини, уможлиблюють дитині легке вираження своїх почуттів і думок без страху бути осудженою, приниженою чи незрозумілою. Використання власне таких психологічних прийомів позитивної комунікації у дитячому середовищі, зазначено у статті, сприяє також підвищенню самооцінки дитини і, що важливо, формуванню у неї позитивного ставлення до власної особистості, підтримують впевненість дитини у власних силах, здатностях і здібностях, сприяють розвитку у зростаючої особистості соціальних навичок. Дуже важливо використовувати так зване «позитивне підкріплення», тобто перманентно висловлювати дитині слова підтримки, хвалити дитину за досягнення і докладені нею зусилля. Важливим і ефективним методом роботи з дітьми є використання ігрових методик (рольові ігри, спортивні ігри, дидактичні ігри), які є потужним, важливим і ефективним засобом комунікації (саме гра дозволяє зростаючій особистості відчувати задоволення, отримати радість, гра сприяє розвитку навичок спілкування і інших соціальних навичок) та низки творчих ініціатив (малювання, ліплення, музичні заняття, хореографія та ін).

Нижче наведено таблицю 1.1., у якій представлено «переваги використання позитивної комунікації в дитячому середовищі» і «прикладі позитивних прийомів».

Таблиця 1.1.

Переваги використання позитивної комунікації в дитячому середовищі:	Приклади позитивних прийомів:
1. Зміцнення емоційного зв'язку між дорослими та дітьми.	1. Використання слова "дякую" та "прошу" для підкріплення взаєморозуміння.
2. Розвиток навичок емпатії та співчуття.	2. Висловлювання слів підтримки та заохочення.
3. Підвищення самооцінки та впевненості.	3. Використання ігрових ситуацій для розвитку співпраці та командної роботи.

Важливим прийомом комунікації з дітьми є використання сильних емоційних словесних виразів. До прикладу, замість слів «Ти дуже злий», доцільніше використати фразу «Ти відчуваєш гнів» (такий варіант допоможе дитині розуміти і висловлювати свої почуття більш коректно). Замість слів «Ти дуже поганий», оптимально використати фразу «Твої дії були не дуже доречними» (цими словами ми допоможемо дитині зрозуміти, що не вона є поганою, а лише її вчинки чи дії були недоречними). Використання емоційно забарвлених виразів сприятиме підвищенню емпатії у дитини: до прикладу, замість слів «Ти не уявляєш, як я почуваю себе», доречно висловитися, на кшталт, «Чи ти можеш собі уявити, як мені сумно зараз?» (за означеним підходом, ми навчаємо дитину ставитися до почуттів інших людей і виявляти співчуття до інших).

У педагогічній діяльності неабияк важливо спонукати (мотивувати) дитину розповідати про свої власні почуття, створювати при цьому безпечну і довірливу атмосферу спілкування. Не зайвим буде показати дитині, що вона знаходиться поруч з тією людиною, яка її розуміє і розуміє її почуття. Крім того, треба підкреслювати сильні сторони і досягнення дитини. Отже, вельми доцільною є похвала і підтримка дитини, оскільки вони сприяють підсиленню позитивної поведінки дитини, відтак, це стимулює у дитини бажання спілкуватися і взаємодіяти з іншими особами (дітьми і дорослими). Позитивне підсилення використовується для увиразнення досягнень дитини (до прикладу: словесна похвала «Ти дуже добре впорався з поставленим завданням!», «Твоя аплікаційна робота просто чудова!»); невербальні засоби – посмішка, погляд, обійми тощо).

Важливим складником формування навичок позитивної комунікації є обов'язкове встановлення чітких і зрозумілих правил (до прикладу: «Говорити тихо і ввічливо») – це необхідний прийом, який допомагає дітям зрозуміти, як взаємодіяти і спілкуватися один з одним і з дорослими. Задля успішного впровадження таких правил і очікувань, необхідно активно залучати дітей до проєктування правил: найкраще це робити шляхом

обговорення правил і очікувань разом з вихованцями, враховувати при цьому їхні потреби й інтереси. Про прийнятті правила і очікування треба регулярно нагадувати, наголошувати на важливості їхнього дотримання і на тому, що дотримання правил позитивно впливає на взаємини у дитячому колективі.

Нижче ми представили схему, у якій узагальнили вищесказані рекомендації для тих, хто працює з дітьми та молоддю щодо формування позитивної взаємодії:

встановити дуже чіткі правила й очікування щодо комунікації

сформулювати правила за принципом простоти і зрозумілості

встановити певні очікування щодо алгоритму вияву почуттів та думок

активно залучати вихованців до проєктування правил і очікувань

перманентно нагадувати дітям про правила ті очікування

використовувати гру та творчість для розвитку позитивної комунікації

З усього вищесказаного, вважаємо, що науковий доробок українських вчених щодо проблеми формування в учнів початкової школи навичок ПВД є, на нашу думку, незначним, у процесі наукового пошуку ми віднайшли дуже мало праць означеного змісту. Таким чином, формування у дітей та юнацтва навичок позитивної взаємодії є актуальною проблемою, але педагогічний вимір її наукового розроблення ще не став предметом системного аналізу і вивчення вітчизняними вченими.

Як висновок, можемо зазначити, що означена педагогічна праця повинна бути розширеною і поглибленою у науковому сенсі, а науковий доробок дослідників мав би сприяти підвищенню зацікавленості освітян, зокрема, учителів-практиків, проблемою формування в учнів навичок ПВД

задля плекання і збереження соціального здоров'я здобувачів освіти, «збагачувати» учнів певними практичними вміннями і навичками в означеному контексті.

1.2. Потенційні можливості змісту уроків «Я досліджую світ» у формуванні в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії

Цей підрозділ присвячено вивченню стану навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії.

Отже, згідно з метою дослідження, науковий пошук ми спрямували насамперед на вивчення відображення проблеми позитивної взаємодії у змісті Типової освітньої програми для третього класу: для аналізу було взято Типову освітню програму за редакції А. Шияна [47]. Нижче репрезентовано «обов'язкові результати навчання» (далі – ОбРЗ) і «очікувані результати навчання» (далі – ОчРЗ) з соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі, які відображають їхню спрямованість на формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії, а саме:

- ОбРЗ: прогнозує можливі наслідки своїх дій (рішень) для себе та інших осіб (ОчРЗ: учень/учениця *досліджує* особисті відносини (конфлікт, пробачення, довіра, заздрість, підтримка), учень/учениця *оцінює* наслідки порушення норм поведінки для себе та інших, учень/учениця *відзначає* зміни емоцій, почуттів, настрою у співрозмовників і відповідно реагує);
- ОбРЗ: сприймає критичну інформацію щодо себе та етично реагує на неї (ОчРЗ: учень/учениця різні види стосунків між людьми (родинні зв'язки, дружні, ділові стосунки та подружнє життя));
- ОбРЗ: протидіє проявам тиску, неповаги та приниження щодо себе та інших осіб, самотійно або за допомогою дорослих

залежно від ризику (ОчРЗ: учень/учениця *протидіє* виявам неповаги та приниження, наприклад, висловлюючи свою позицію, кажучи «ні» тощо, учень/учениця *пояснює* іншим, що робити в ситуації, коли тебе дражнять, цькують, утискають чи залякують, учень/учениця *демонструє* іншим можливість вирішення конфліктів без насильства) [47, с. 59–62].

З метою докладнішої візуалізації, вищесхарактеризовані «обов'язкові результати навчання» і «очікувані результати навчання» ми представили у таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

**«Обов'язкові результати навчання» і «очікувані результати навчання»
щодо проблеми позитивної взаємодії**

«обов'язкові результати навчання»	«очікувані результати навчання»
прогнозує можливі наслідки своїх дій (рішень) для себе та інших осіб	учень/учениця <i>досліджує</i> особисті відносини (конфлікт, пробачення, довіра, заздрість, підтримка)
	учень/учениця <i>оцінює</i> наслідки порушення норм поведінки для себе та інших
	учень/учениця <i>відзначає</i> зміни емоцій, почуттів, настрою у співрозмовників і відповідно реагує)
сприймає критичну інформацію щодо себе та етично реагує на неї	учень/учениця різні види стосунків між людьми (родинні зв'язки, дружні, ділові стосунки та подружнє життя)

протидіє проявам тиску, неповаги та приниження щодо себе та інших осіб, самостійно або за допомогою дорослих залежно від ризику	учень/учениця <i>протидіє</i> виявам неповаги та приниження, наприклад, висловлюючи свою позицію, кажучи «ні» тощо
	учень/учениця <i>пояснює</i> іншим, що робити в ситуації, коли тебе дражнять, цькують, утискають чи залякують
	учень/учениця <i>демонструє</i> іншим можливість вирішення конфліктів без насильства

Задля реалізації представлених результатів навчання автори освітньої програми пропонують такий зміст навчання: «Емоції та вплив на них подій навколишнього світу, явищ природи, поведінки інших людей», «Вплив друзів, сім'ї, засобів масової інформації на почуття, поведінку, настрій», «Почуття (свої та інших) у конкретних ситуаціях», «Особисті відносини (конфлікт, пробачення, довіра, заздрість, підтримка)», «Проблемні ситуації у школі та вдома, можливості їх розв'язання», «Розв'язання конфліктів із ровесниками за допомогою словесних і несловесних засобів» [47, с. 63].

Наступний крок нашого дослідження ми спрямували на те, щоб з'ясувати, у якій мірі задекларований в освітній програмі для третього класу зміст щодо формування навичок ПВД віддзеркалено у підручнику «Я досліджую світ». Для аналізу ми взяли підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах), авторами якого є О. Іщенко, О. Ващенко, Л. Романенко, К. Романенко, Л. Козак, О. Кліщ [58]. З'ясували, що у цьому підручнику наявні такі тематичні профілі відповідного контенту під назвами «Як ми взаємодіємо?» («Який я? Яка я?», «Від чого залежить

настрій?», «Вчимося разом», «Які конфлікти бувають та як їх вирішувати?», «Як працює демократія у класі?» [58, с. 14–19].

На нашу думку, обсяг представленої інформації у цьому підручнику є недостатнім, якщо учитель прагне до ефективного формування в третьокласників навичок позитивної мотивації з метою реалізації обов'язкових і очікуваних результатів навчання, про які ідеться у Типовій освітній програмі.

З усього, вважаємо, що існує потреба насичення змісту уроків «Я досліджую світ» додатковою інформацією з інших джерел. Можемо припустити, що формування серед учнів третіх класів навичок ПВД може бути значно ефективнішим за умов використання інформаційного контенту, дотичного проблемі позитивної взаємодії, з інших підручників «Я досліджую світ» для третього класу. Тому було вирішено опрацювати змістове наповнення ще низки підручників.

Так, у підручнику «Я досліджую світ» авторів Т. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян і Н. Павич [56] є такі теми: «Як успішно працювати у спільноті», «Як люди взаємодіють у спільноті?», «Чи є спілкування обміном інформацією?», «Як знайти друзів?», «Чи всі люди рівні? Що таке справедливість?».

Своєю чергою, аналіз змісту підручника «Я досліджую світ» авторства І. Грущинської і З. Хитрої [57] засвідчив про наявність таких тем: «Навіщо потрібно вміти спілкуватися?», «Як можна вирішувати конфлікти?».

У підручнику «Я досліджую світ» для третього класу для закладів загальної середньої освіти колективу авторів Т. Воронцової, В. Пономаренко, І. Гарбузюк, О. Хомич, Н. Андрук і К. Василенко ми віднайшли такі теми «Вчимося діяти разом» («Що таке взаємодія», «Правила роботи в групах»), «Секрети спілкування» («Невігадана історія про появу мови», «Уміння слухати», «Активне слухання», «Способи подання повідомлень», «Як висловити прохання»), «Як залагодити конфлікт» («Що таке конфлікт»,

«Виготовляємо коло вибору», «Як помиритися з другом», «Правила спілкування в інтернеті»).

Власне з цих підручників «Я досліджую світ», а також інших віднайдених у процесі наукового пошуку джерел ми черпали додаткову інформацію для конструювання системи реалізації практичної роботи нашого дослідження. Про цю практичну діяльність йтиметься у підрозділі 2.2. нашої кваліфікаційної роботи.

Висновки до першого розділу

У розділі репрезентовано теоретичні аспекти проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії.

Увиразнено сутність поняття «взаємодія», «навичка», «позитивний», «позитивна взаємодія» та інших понять дослідження. У словниках і енциклопедіях української мови поняття «взаємодія» тлумачать як «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь», як «вплив однієї реалії (тіла, елементарної частинки, біологічної істоти, людини, співтовариства) на іншу реалію, що змінює їхню динамічну поведінку». Взаємодію у контексті людей означають як «спілкування, обмін ідеями, емоціями та думками» і додають, що взаємодія реалізується у різних сферах життя (соціальні, міжособистісні, професійні і культурні). Слово «позитивний» озвучують, як такий, що вражає чи містить у собі згоду, стверджує що-небудь, який «підтверджує наявність сподіваного, передбачуваного, відповідає очікуваному», «який заслуговує схвалення, який дає бажані, позитивні результати», «який ґрунтується на досвіді, фактах».

Запропоновано авторське трактування «позитивної взаємодії» – спілкування, обмін ідеями, емоціями та думками людей у соціальних, міжособистісних, професійних і культурних сферах життя, які містить у собі згоду, взаєморозуміння, відповідають очікуванням, заслуговують схвалення і дають бажані й позитивні результати. Це визначення взято за основу у

нашому дослідженні: опираючись на нього, вибудовано подальші кроки наукового пошуку.

Поточнено поняття «навичка» – це схильність чи потреба вести себе певним чином, це дія, що сформована шляхом багаторазових повторень. З'ясовано, що ознакою сформованості навички є якість виконуваної дії.

Конкретизовано основні компоненти (навички), які акумулюють у собі позитивну взаємодію, а саме:

- навички емпатії і слухання;
- комунікативні навички;
- здатність чітко висловлювати власну думку;
- навички активного слухання;
- уміння перефразувати почуте;
- здатність уточнити те, що незрозуміло;
- здатність узагальнити головні думки, які були висловлені;
- уміння ставити правильні запитання;
- навички використовувати невербальні засоби спілкування (жести, міміку, тон голосу тощо);
- здатність спілкуватися з іншими людьми емпатично;
- навички розвитку взаємопідтримки;
- навички адаптації до різниці;
- навички взаєморозуміння з іншими особами;
- навички поваги до прав людини;
- навички взаємоповаги до інших осіб;
- навички взаємодопомоги іншим особам і взаємоприйняття інших осіб;
- навички ефективного спілкування;
- навички співпереживання, співчуття;
- навички ненасильницького спілкування;
- навички протистояння негативним соціальним впливам;
- навички поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації;

- навички спільної діяльності і співробітництва (навички роботи в команді);
- навички конструктивного розв'язання конфліктів і навички запобігання (профілактики) конфліктів;
- навички переговорів;
- навички пошуку згоди і порозуміння у різноманітних комунікативних ситуаціях;
- навички примирення.

Вивчено стан наукової і навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії, представлено формування навичок позитивної взаємодії як наукову і педагогічну проблему. Репрезентовано теоретичний доробок українських дослідників з проблеми формування в учнів навичок позитивної взаємодії: огляд відповідних праць (статей, тез, інформаційних повідомлень на освітніх сайтах тощо) представлено за хронологією, тобто відповідно до дати появи наукового чи навчально-методичного напрацювання: посібник Л. Сливка «Теоретико-методичні аспекти викладання валеології та основ безпеки життєдіяльності в початковій школі» (2012); посібник «Вчимося жити разом» для вчителя з розвитку соціальних навичок в учнів початкової школи колективу авторів (Т. Воронцова, В. Пономаренко та інші) (2016); стаття І. Матійків «Формування позитивної взаємодії фахівця у сфері «людина–людина» засобами тренінгу» (2017); опублікована на вебсайті «Campus» стаття «Як спілкуватися і взаємодіяти ефективно?» (2023); розміщена на сайті «Psychologist. Психологічна допомога» стаття «7 корисних порад для покращення спілкування» (2024); опублікована на вебсайті «Psychologist. Психологічна допомога» стаття «Психологічні методи позитивної комунікації для дітей – ефективні стратегії у дитячому середовищі» (2024).

Таблично і описово представлено так звані «переваги використання позитивної комунікації в дитячому середовищі» і низку «прикладів позитивних прийомів».

Представлено схему-узагальнення рекомендацій для тих, хто працює з дітьми та юнацтвом щодо формування позитивної взаємодії.

Зроблено висновок про актуальність проблеми формування у дітей та юнацтва навичок позитивної взаємодії, зауважено, що педагогічний вимір наукового розроблення цієї проблеми ще не став предметом системного аналізу і вивчення вітчизняними вченими.

Репрезентовано потенційні можливості змісту уроків «Я досліджую світ» у формуванні в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії. Досліджено стан навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії. Вивчено відображення проблеми позитивної взаємодії у змісті Типової освітньої програми для третього класу за редакції А. Шияна. Таблично і описово репрезентовано «обов'язкові результати навчання» і «очікувані результати навчання» з соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі, які відображають їхню спрямованість на формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії.

З'ясовано, у якій мірі задекларований в освітній програмі для третього класу зміст щодо формування навичок позитивної взаємодії віддзеркалено у підручнику «Я досліджую світ» для 3 класу закладів загальної середньої освіти авторів О. Іщенко, О. Ващенко, Л. Романенко, К. Романенко, Л. Козак і О. Кліщ. Зроблено висновок, що обсяг представленої інформації у цьому підручнику є недостатнім, якщо учитель прагне до ефективного формування в учнів навичок позитивної мотивації з метою реалізації обов'язкових і очікуваних результатів навчання, про які ідеться у Типовій освітній програмі.

Опрацьовано відповідне змістове наповнення ще кількох підручників, а саме: підручник авторів Т. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян і Н. Павич; підручник авторів І. Грущинської і З. Хитрої; підручник авторів Т. Воронцової, В. Пономаренко, І. Гарбузюк, О. Хомич, Н. Андрук і К. Василенко.

РОЗДІЛ 2
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК
ПОЗИТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УЧНІВ ТРЕТЬОГО КЛАСУ
НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

2.1. Констатувальний етап експериментальної роботи: опис

Наше експериментальне дослідження проводилося у Івано-Франківській міській ради. До експерименту було включено 61 учень третіх класів, а саме: 31 учня з 3–А класу (Експериментальний Клас; далі – ЕК) і 30 учнів з 3–Б класу (Контрольний Клас; далі – КК).

До критеріїв сформованості навичок учнів третіх класів у контексті ПВД ми залучили такі: мотиваційний, знаннєвий і поведінковий.

Мотиваційний критерій (детально – у таблиці 2.1.1) у роботі ідентифікуємо як наявність в учнів бажання отримувати певні навички щодо соціального здоров'я. За цим критерієм, ми досліджували, чи соціальне здоров'я загалом і ті його компоненти зокрема, про які ішлося у підрозділі 1.1. (навички, уміння, здатності), є мотивом щоденної поведінки для учня (учениці) початкової освіти, чи є в учня (учениці) потреба здобувати певні знання про ПВД, її сутність тощо, чи загалом здобувача (здобувачку) початкової освіти цікавить інформація про спілкування між людьми, яке є приємним, доброзичливим, емпатійним, асертивним, толерантним, таким, яке приносить задоволення, щастя, радість і позитивні емоції.

Таблиця 2.1.1.

Характеристика мотиваційного критерію сформованості у
третьокласників навичок позитивної взаємодії

	Показник критерію
Мотиваційний	– бажання у здобувача освіти отримувати певні

критерій	<p>знання про ПВД, її сутність тощо;</p> <p>– загальна зацікавленість учня (учениці) інформацією про спілкування між людьми, яке є приємним, доброзичливим, емпатійним, асертивним, толерантним, таким, яке приносить задоволення, щастя, радість і позитивні емоції</p>
-----------------	--

Знаннєвий критерій (таблиця 2.1.2) у нашій кваліфікаційній роботі розглядали як наявність в учнів третього класу комплексу знань щодо позитивної взаємодії, а саме: про потребу чіткого висловлення своїх думок; про існування невербальної мови (жестів, міміки, інтонації тощо); про шляхи виявлення доцільної підтримки і допомоги; про сутність конфліктів (конфліктів поглядів і конфліктів інтересів) і особливості їхнього ефективного розв’язання; про те, що існують доцільні алгоритми відстоювання власної позиції і відмови від небажаних для свого життя і свого здоров’я пропозицій; про значення громади і спільноти у житті людини та ін.

Таблиця 2.1.2

**Характеристика знаннєвого критерію сформованості
в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії**

	Показник критерію
Знаннєвий критерій	<p>– наявність у третьокласників знань про позитивну взаємодію, як-от:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ чітке висловлення своїх думок; ➤ невербальна мова (жести, міміка, інтонація тощо); ➤ шляхи виявлення доцільної підтримки і допомоги; ➤ сутність конфліктів (конфлікти поглядів і

	<p>конфлікти інтересів) і особливості їхнього ефективного розв'язання;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ алгоритми відстоювання власної позиції і відмови від небажаних для свого життя і свого здоров'я пропозицій; ➤ значення громади і спільноти у житті людини та ін.
--	--

Поведінковий критерій (таблиця 2.1.3.) ми розглядали у дослідженні як наявність у третьокласників сформованих навичок ПВД (уміння бути «членом команди»; уміння оцінювати свій внесок у спільну діяльність; уміння ефективно розв'язувати конфлікти поглядів під призмою принципу толерантності; уміння розуміти почуття і проблеми однокласників і уміння позитивно висловити це розуміння; здатність адекватно (етично) реагувати на критику; навички примирення; уміння висловити свою позицію, кажучи «ні» та ін.), які виявляються у щоденній поведінці і діяльності, яку вони здійснюють.

Таблиця 2.1.3

**Характеристика поведінкового критерію сформованості
в учнів третього класу навичок позитивної**

	Показник критерію
Поведінковий критерій	<p>– наявність у третьокласників сформованих навичок ПВД, як-от:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ уміння бути «членом команди»; ➤ уміння оцінювати свій внесок у спільну діяльність; ➤ уміння розв'язувати конфлікти поглядів на засадах толерантності; ➤ уміння розуміти почуття і проблеми

	<p>однокласників і уміння позитивно висловити це розуміння;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ здатність адекватно (етично) реагувати на критику; ➤ навички примирення; ➤ уміння висловити свою позицію, кажучи «ні» та ін.
--	--

З-посеред показників критеріїв, представлених вище, ми виокремили такі:

- прагнення учня (учениці) бути «соціально» здоровим і успішним;
- наявність бажання отримувати знання і опановувати низкою умінь і навички ПВД;
- наявність теоретичних знань про позитивну взаємодію і її компоненти;
- знання факторів, умов і проявів поведінки людини, які увиразнюють позитивну взаємодію;
- ухвалення доцільних рішень на користь ПВД;
- конструктивна, доброзичлива, емпатійна і толерантна взаємодія з однокласниками та іншими суб'єктами освітнього процесу;
- позитивний досвід застосування здобувачем (здобувачкою) освіти навичок ПВД на практиці: власна ініціатива, активність, самостійність тощо.

Для учнів третього експериментального і третього контрольного класів ми розробили однакову анкету. На основі отриманих даних, ми проаналізували відповідні результати. До змісту анкети увійшли запитання закритого і відкритого спрямування (ці запитання сконструйовані для дослідження мотиваційного, знаннєвого і поведінкового критеріальних блоків (детальніше – у таблицях 2.1.4, 2.1.5 і 2.1.6)).

**Запитання анкети для третьокласників, які було використано
на констатувальному етапі дослідницької роботи**

Таблиця 2.1.4

«Мотиваційний» блок запитань
Чи здоров'я є для тебе цінністю?
Які слова ти найбільше любиш / не любиш говорити іншим людям?
Які слова ти найбільше любиш / не любиш чути від інших людей?
Чи ти вважаєш, що про людину складається враження за її вчинками?
Як вважаєш, у чому полягають особливості поведінки і взаємин сучасних дітей та юнацтва, які негативно впливають на їхнє власне здоров'я і здоров'я інших людей?
Чи погоджуєшся з тезою, що твої настрої і емоції впливають на тих, хто є поруч з тобою?

Таблиця 2.1.5

«Знансвий» блок запитань
Як ти розумієш сутність поняття «позитивна взаємодія»?
Які конфлікти бувають та як їх розв'язати?
Дай відповідь на запитання: «До тебе підійшла дитина і сказала, що вона загубилася. Що б ти зроби (зробила?)»
Наведи приклади людських емоцій
Чи можеш визначити, що таке «емоційний інтелект»?
З чого, на твою думку, розпочинається дружба між людьми?
Які з реплік, які часто виникають під час конфліктів, розпалюють конфлікти?
Які з реплік, які часто виникають під час конфліктів, допомагають помиритися?
Серед перелічених навичок визнач ті, як ти вважаєш, відносять до

<p>навичок позитивної взаємодії? (чітке висловлення своїх думок; доцільне володіння невербальною мовою (жестів, міміки, інтонації тощо); емоційні підтримка інших і допомога іншим; правильно чистити зуби; уміння ефективно розв'язувати конфлікти; уміння надавати собі та іншим першу медичну допомогу</p>
<p>Напиши кілька порад для вирішення конфлікту у класі</p>
<p>Чи знаєш, як можна покращити якість свого спілкування?</p>

Таблиця 2.1.6

«Поведінковий» блок запитань
<p>Чи використовуєш у своєму спілкуванні позитивну лексику? Якщо так, то які саме слова?</p>
<p>Чи виявляєш зацікавленість проблемами іншої людини, коли спілкуєшся з нею? Якщо так, то як саме це робиш?</p>
<p>Чи критикуєш і осуджуєш інших, коли спілкуєшся?</p>
<p>Чи часто ти говориш про свої почуття іншим особам?</p>
<p>Ти отримав (отримала) подарунок, який тобі не подобається. Опиши свої слова і дії.</p>
<p>Ти помилково одягнув (одягнула) чужу куртку у шкільному гардеробі. Яким чином відреагуєш на зауваження власника куртки?</p>

У таблиці 2.1.7. «відсотково» ми представили відповіді учнів третього класу на запитання нашої анкети на констатувальному етапі експерименту.

Таблиця 2.1.7.

Відповіді учнів третіх класів на запитання анкети:**констатувальний етап експерименту**

(доцільні відповіді подано у відсотках у відповідних графах «ЕК» «КК»)

Мотиваційний блок

Запитання анкети та варіанти відповідей	ЕК	КК
Чи здоров'я є для тебе цінністю? а) так б) ні в) не знаю	36 14 50	42 12 46
Які слова ти найбільше любиш / не любиш говорити іншим людям? а) ти добрий; ти хороший; працьовитий б) ти погана людина; ти дуже мудрий; я тобі заздрю	48 52	42 58
Які слова ти найбільше любиш / не любиш чути від інших людей? а) ти хороший; ти працьовитий; ти милий б) ти погана людина; я не хочу говорити з тобою; я тобі заздрю	86 14	88 12
Чи ти вважаєш, що про людину складається враження за її вчинками? а) так б) ні	56 44	54 46
Як вважаєш, у чому полягають особливості поведінки і взаємин сучасних дітей та юнацтва, які негативно впливають на їхнє власне здоров'я і здоров'я інших людей? а) кричать один на одного	20	18

б) називають іншу людину поганими словами	10	8
в) не цікавляться почуттями інших людей	12	18
г) думають лише про свої власні потреби	26	22
д) заздять іншим	14	16
е) булять інших	10	14
Чи погоджуєшся з тезою, що твої настрої і емоції впливають на тих, хто є поруч з тобою?		
а) так	44	42
б) не знаю	22	20
в) ні	34	38
Високий рівень ЕК: $(36+48+86+56+56) : 5$	54,0%	
Високий рівень КК: $(42+42+88+54+42) : 5$		53,6%
Низький рівень ЕК: $(64+52+14+44+56) : 5$	46,0%	
Низький рівень КК: $(66+58+12+46+58) : 5$		48,0%

Знаннєвий блок

Запитання анкети та варіанти відповідей	ЕК	КК
Як ти розумієш сутність поняття «позитивна взаємодія»?		
а) доцільна відповідь	22	20
а) задовільна відповідь	34	36
а) недоцільна відповідь	44	44
Які конфлікти бувають та як їх розв'язати??		
а) доцільна відповідь	14	16
б) задовільна відповідь	10	10
в) недоцільна відповідь	76	74
Дай відповідь на запитання: «До тебе підійшла дитина і сказала, що вона загубилася. Що б ти зробив (зробила?)»?		

а) доцільна відповідь	8	10
б) задовільна відповідь	24	22
в) недоцільна відповідь	68	68
Наведи приклади людських емоцій		
а) доцільна відповідь	14	18
б) задовільна відповідь	26	32
в) недоцільна відповідь	60	50
Чи можеш визначити, що таке «емоційний інтелект»?		
а) доцільна відповідь	6	4
б) задовільна відповідь	12	10
в) недоцільна відповідь	82	86
З чого, на твою думку, розпочинається дружба між людьми?		
а) доцільна відповідь	12	16
б) задовільна відповідь	34	34
в) недоцільна відповідь	54	50
Які з реплік, які часто виникають під час конфліктів, розпалюють конфлікти?		
а) доцільна відповідь	22	24
б) задовільна відповідь	34	36
в) недоцільна відповідь	44	40
Які з реплік, які часто виникають під час конфліктів, допомагають помиритися?		
а) доцільна відповідь	16	16
б) задовільна відповідь	22	24
в) недоцільна відповідь	62	60
Серед перелічених навичок визнач ті, як ти вважаєш, відносять до навичок позитивної взаємодії?		
а) чітке висловлення своїх думок	32	34
б) уміле володіння невербальною мовою (жестів,	28	24

міміки, інтонації тощо)		
в) емоційні підтримка інших і допомога іншим	72	75
г) правильно чистити зуби	46	48
д) уміння ефективно розв'язувати конфлікти	46	42
е) уміння надавати собі та іншим першу медичну допомогу	68	72
високий рівень: ЕК: $(32+28+72+0+46+0) : 6$	29,7%	
високий рівень: КК: $(34+24+75+0+42+0) : 6$		29,2%
низький рівень: ЕК: $(0+0+0+46+0+68) : 6$	19,0%	
низький рівень: КК: $(0+0+0+48+0+72) : 6$		20,0%
Напиши кілька порад для вирішення конфлікту у класі		
а) доцільна відповідь	22	24
б) задовільна відповідь	26	24
в) недоцільна відповідь	52	52
Чи знаєш, як можна покращити якість свого спілкування?		
а) доцільна відповідь	12	14
б) задовільна відповідь	26	20
в) недоцільна відповідь	62	66
Високий рівень ЕК: $(22+14+8+14+6+12+22+16+30+22+12) : 11$	16,2	
Високий рівень КК: $(20+16+10+18+4+16+24+16+29+24+14) : 11$		17,4
Низький рівень ЕК: $(44+76+68+60+82+54+44+62+19+52+62) : 11$	56,6	
Низький рівень КК: $(44+74+68+50+86+50+40+60+20+52+66) : 11$		55,5

Поведінковий блок

Запитання анкети та варіанти відповідей	ЕК	КК
<p>Чи використовуєш у своєму спілкуванні позитивну лексику? Якщо так, то які саме слова?</p> <p>а) так (висловлюю свої думки та відчуття у ввічливій манері; висловлюю свої думки та відчуття так, щоб підсилити оптимізм у спілкуванні);</p> <p>б) ні</p>	<p>20</p> <p>32</p>	<p>22</p> <p>40</p>
<p>Чи виявляєш зацікавленість проблемами іншої людини, коли спілкуєшся з нею? Якщо так, то як саме це робиш?</p> <p>а) так (задаю додаткові запитання; уточнюю те, що не зрозуміло тощо);</p> <p>б) ні</p>	<p>38</p> <p>30</p>	<p>36</p> <p>32</p>
<p>Чи критикуєш і осуджуєш інших, коли спілкуєшся?</p> <p>а) так (-);</p> <p>б) буває, що так;</p> <p>в) ні (+)</p>	<p>48</p> <p>24</p> <p>28</p>	<p>52</p> <p>22</p> <p>26</p>
<p>Чи часто ти говориш про свої почуття іншим особам?</p> <p>а) так (+);</p> <p>б) буває, що так;</p> <p>в) ні (-)</p>	<p>35</p> <p>28</p> <p>37</p>	<p>37</p> <p>30</p> <p>33</p>
<p>Ти отримав (отримала) подарунок, який тобі не подобається. Опиши свої слова і дії.</p> <p>а) доцільна (щодо позитивної взаємодії) відповідь;</p> <p>б) недоцільна (щодо позитивної взаємодії) відповідь</p>	<p>32</p> <p>48</p>	<p>38</p> <p>44</p>
<p>Ти помилково одягнув (одягнула) чужу куртку у</p>		

шкільному гардеробі. Яким чином відреагуєш на зауваження власника куртки?		
а) доцільна (щодо позитивної взаємодії) відповідь;	42	44
б) недоцільна (щодо позитивної взаємодії) відповідь	28	24
Високий рівень ЕК: $(20+38+28+35+32+42) : 6$	32,5	
Високий рівень КК: $(22+36+26+37+38+44) : 6$		33,8
Низький рівень ЕК: $(32+30+48+37+48+28) : 6$	37,2	
Низький рівень КК: $(40+32+52+33+44+24) : 6$		37,5

Додамо, що сформованість в учнів третього класу навичок ПВД ми перевіряли за високим, середнім і низьким рівнями.

Високий рівень сформованості навичок третьокласників щодо позитивної взаємодії ідентифікували таким чином: до цієї групи ми залучили здобувачів освіти, які мали виразну мотивацію бути соціально здоровим (доброзичливим, милосердним, толерантним, асертивним, таким, що хоче бути корисним іншій людині тощо), мали потребу опановувати навички ПВД, виявляли достатньо теоретичних знань про сутність позитивної взаємодії, під час наших спостережень самостійно ухвалювали відповідні рішення і виявляли відповідну поведінку (ставлення, мовлення тощо) стосовно інших однокласників, уміли аргументовано вести розмову про конфлікт і його розв'язання, виявляли неабияку активність в оволодінні навичками ПВД та ін. Отже, у групі учнів з високим рівнем сформованості навичок позитивної взаємодії, за результатами констатувального етапу експерименту, виявилось 34,2% учнів з третього експериментального класу і 34,9% учнів з третього контрольного класу (таблиця 2.1.8.)

Таблиця 2.1.8.

**Кількість (у %) учнів третього класу
з високим рівнем сформованості навичок позитивної взаємодії**

ЕК	КК
$(32,5+16,2+54,0) : 3 = 34,2$	$(33,8+17,4+53,6) : 3 = 34,9$

Середній рівень сформованості в учнів третього класу навичок щодо ПВД ми схарактеризували таким чином: у цих здобувачів освіти недостатньо сформовано мотивацію щодо власного соціального здоров'я і прагнення поводитися серед інших людей відповідним чином; учні, яких ми включили до групи цього рівня, досить ефективно орієнтувалися у поняттях, дотичних до проблеми позитивної взаємодії, але вони не усвідомлювали сутність проблеми, погано орієнтувалися у відповідній інформації, разом з тим, ці здобувачі освіти інколи ухвалювали рішення, які можна схарактеризувати, як вияви позитивної взаємодії і могли аргументовано пояснити однокласникам і учителю деякі пов'язані з цим питання. У таблиці 2.1.9. представлено кількість (у %) учнів третіх класів із середнім рівнем сформованості навичок ПВД, а саме: 27,4% третьокласників з ЕК і 26,1% третьокласників з КК.

Таблиця 2.1.9.

**Кількість (у %) здобувачів освіти третього класу
з середнім рівнем сформованості навичок позитивної взаємодії**

ЕК	КК
$100-(34,2+46,6) = 11,2$	$100-(34,9+47,0) = 18,1$

До групи учнів з *низьким рівнем* сформованості навичок ПВД ми залучили тих учнів, які мали певні труднощі щодо пояснення значення понять «емоції», «позитивна взаємодія», «конфлікт», «емпатія», «дружба» та ін., вони не усвідомлювали важливість проявів соціального здоров'я

стосовно себе та інших людей, майже не виявляли бажання опанувати навички позитивної взаємодії; ці третьокласники мали доволі однобічні уявлення про ПВД, не виявляли самостійність у відповідній поведінці; третьокласники, залучені до цієї групи, не володіли поняттєвим апаратом: у нашій науковій роботі – це 46,6% респондентів з експериментального класу та 47,0% респондентів з контрольного класу (див. таблицю 2.1.10.).

Таблиця 2.1.10.

**Кількість (у %) учнів третього класу
з низьким рівнем сформованості знань, умінь і навичок щодо РХ**

ЕК	КК
$(37,2+56,6+46,0) : 3 = 46,6$	$(37,5+55,5+48,0) : 3 = 47,0$

За результати проведеної роботи, ми зробили висновок, що переважає низький і середній рівні сформованості навичок ПВД у здобувачів освіти з ЕК і КК. Такі результати спонукали нас підсилити змістове наповнення уроків «Я досліджую світ» в експериментальному класі інформацією про позитивну взаємодію.

**2.2. Авторський досвід формування у третьокласників
навичок позитивної взаємодії**

У цьому підрозділі представлено розроблений автором кваліфікаційної роботи зміст заходів з формування навичок позитивної взаємодії та методи реалізації цих педагогічних ініціатив на уроках «Я досліджую світ». Усі репрезентовані заходи проводилися на уроках «Я досліджую світ» в експериментальному третьому класі.

Додамо, що під час практичної роботи ми дотримувалися окремих педагогічних умов, зокрема ми: здійснювали формування навичок ПВД системно; крім іншого, налагоджували співпрацю з батьками здобувачів

освіти з метою підвищення їхньої компетентності щодо проблеми позитивної взаємодії; особисто демонстрували власну поведінку, яка увиразнювала сутність позитивної взаємодії між людьми та ін.

Логічно, що системоутворювальним чинником у забезпеченні ефективності роботи, яку планували здійснити в експериментальному класі, була організація освітньої діяльності у межах змісту соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі під час проведення уроків «Я досліджую світ» [47]. Задля реалізації обов'язкових і очікуваних результатів навчання (про них ішлося детально у підрозділі 1.2.) ми здійснювали нашу практичну роботу за тим змістом навчання, який пропонують автори програми: усю роботу зосередили навколо таких тематичних блоків: «Емоції та вплив на них подій навколишнього світу, явищ природи, поведінки інших людей», «Вплив друзів, сім'ї, засобів масової інформації на почуття, поведінку, настрій», «Почуття (свої та інших) у конкретних ситуаціях», «Особисті відносини (конфлікт, пробачення, довіра, заздрість, підтримка)», «Проблемні ситуації у школі та вдома, можливості їх розв'язання», «Розв'язання конфліктів із ровесниками за допомогою словесних і несловесних засобів» [47, с. 63].

Позаяк, ми прийняли рішення про «підсилення» і «розширення» інформації про ПВД, яка пропонувалася третьокласникам для вивчення на уроках «Я досліджую світ», то усі наші зусилля спрямували на те, щоб у результаті нашої практичної роботи здобувачі освіти експериментального 3–А класу виявили великий відсоток високого показника відповідних навичок.

Під час формувального етапу експерименту ми використали традиційні та інтерактивні методи навчання, а саме:

- розповідь;
- бесіда;
- мозковий штурм;
- самостійне генерування ідей учнями;

- дискусії;
- відповіді на запитання;
- обговорення у мікрогрупах;
- групові проєкти;
- самостійне опрацювання основоположної інформації;
- аналіз окремої життєвої ситуації;
- рольові ігри;
- аналіз змісту літературних творів і мультиплікаційних фільмів;
- практична апробація нових моделей поведінки та ін.

Ми вивчили також досвід реалізації формування навичок позитивної взаємодії у низці вітчизняних закладів загальної середньої освіти [13; 20; 31; 37; 43; 45; 46; 48; 49; 53; 60; 61]. У згаданому сенсі ми також проаналізували і використали окремі напрацювання учених і вчителів-методистів [3; 6; 8; 9; 14; 17; 19; 24; 30; 38; 42; 52; 63; 64].

У нашій роботі прагнули, щоб сформовані в учнів соціальні навички позитивної взаємодії стали для здобувачів освіти невід'ємним складником їхнього успішного функціонування у класі зокрема і у суспільстві загалом, щоб набуті навички сприяли встановленню і підтримці стосунків, ефективному розв'язанню конфліктів, позитивній комунікації і співпраці з іншими людьми. Ми дуже тішилися б, якби наші учні були здатні активно слухати і висловлювати власні думки для продуктивної роботи в команді, уміли створити і підтримувати здорові стосунки з родиною, друзями, знайомими, були здатними співпрацювати з однокласниками і учителями. Чому? Тому що ми переконані, що люди зі сформованими навичками позитивної взаємодії почувають себе більш упевнено в соціальних ситуаціях, а це, своєю чергою, підвищує їхню самооцінку і загальне благополуччя, у цих людей є більше шансів стати конкурентоспроможними на ринку праці, що відкриває їм більше сприятливих і перспективних можливостей для кар'єрного зростання, такі люди уміють спілкуватися і співпереживати, бути відповідальним і підтримувати інших, а ці якості допомагають будь-якій

людині будувати міцні і позитивні стосунки з близькими людьми (*подано за: [34]*).

Насамперед зазначмо, що з учнями третього експериментального класу говорили про те, що вони щодня спілкуються з різними людьми – рідними, сусідами, однокласниками, друзями, знайомими й незнайомими людьми. неодноразово наголошували здобувачам освіти, що характер взаємин між людьми дуже сильно впливає на здоров'я людини. Пригадували, що здавна в українських родинах особливим культом були домашній затишок і сімейна злагода: за народними уявленнями, щасливою є та сім'я, у якій усі люблять і поважають один одного, у якій панує дух взаємодопомоги і щирої турботи про членів родини. Обговорювали з учнями зміст народного прислів'я «Нащо клад, коли в сім'ї лад».

Нижче представлено назви і опис деяких форм роботи, які ми використали на уроках «Я досліджую світ»

1. Конкурс понять: «конфлікт», «взаємодія», «емоції», «позитивні емоції», «позитивна взаємодія», «дружба», «справжній друг», «взаємодопомога», «спілкування», «радість», «добро», «ефективна комунікація» та ін.

2. Урок «Я досліджую світ», присвячений проблемам активного слухання, правилам поведіння у незнайомій компанії, умінню робити та приймати компліменти, ознайомленню із поняттями «непорозуміння», «парафрази», «компліменти» (презентаційні матеріали представлено у Додатку А; урок сконструйовано із використанням джерела : [48]).

Коротко представимо змістове наповнення заняття.

Наголошували, що уміння слухати є таким самим важливим, як уміння говорити, оскільки ті, люди, які слухають, є активними учасниками розмови. Ознайомлювали учнів з вербальними і невербальними ознаками активного слухання (Додаток А.2).

Підкреслювали неодноразово тезу про те, що кожна людина повинна розвивати навички ефективного спілкування, уточнювали, що ці навички

називають «навичками комунікації». Зауважували, що кожна людина сприймає інформацію індивідуально, тому власне треба уміти слухати активно. Здобувачі освіти отримали завдання: прослухати звуковий запис і занотувати у зошиті, що саме вони почули? (Додаток А.3).

Надавали інформацію про навички ефективного спілкування, обґрунтовували, чому ці навички називають ще «навичками комунікації». Давали учням змогу зрозуміти, що «комунікабельним» людям не загрожує самотність і такі люди частіше, за інших, почувуються щасливими. Вправлялися, яким чином доцільно розпочати спілкування (насамперед, необхідно встановити невербальний контакт (тобто, людина повинна зробити так, щоб її побачили); після цього можна уже встановлювати вербальний контакт (привітатися, звернутися з проханням тощо) (Додаток А.4).

Дуже важливою навичкою для учнівства є уміння спілкуватися в незнайомій компанії: наголошуємо, що така проблема є актуальною для кожної людини, оскільки, до прикладу, учень (учениця) може перейти до іншої (нової) школи, почне відвідувати гурток (факультатив, студію, спортивну секцію), поїхати до табору відпочинку, прийти до когось на день народження тощо. Відтак, постає запитання: «Як познайомитися?». Давали поради (рекомендації), на кшталт: «Обери, з ким саме ти дуже хочеш познайомитися»; «Ввічливо привітайся і познайомся (до прикладу, «Привіт, я А ти?»); «Здійсни обмін інформацією (де саме мешкаєш ти і твій співбесідник; у яких закладах освіти ви навчаєтесь; чи маєте братів, сестер, домашніх тварин, хобі тощо)»; «Можеш зробити комплімент («У тебе класні черевики»; У тебе дуже практичний рюкзак»; «У тебе чудова зачіска»); «Попроси про послугу (до прикладу, потримати окуляри, поінформувати, котра зараз година, показати короткий шлях до піцерії та ін.)»; «Обміняйся враженнями про вечірку (екскурсію, гру, у якій приймали участь тощо)»; «У випадку, якщо співрозмовник тобі імponує, то можеш продовжити спілкування» (Додатки А.5 і А.6).

Зауважували, що неоціненним умінням є здатність позитивного завершення спілкування – воно має бути невимушеним. Наголошували, що треба обрати для завершення розмови вельми слухний момент, у жодному разі не можна переривати співрозмовника на півслові, бажано подати співрозмовнику певний невербальний сигнал про те, що ви поспішаєте (можна відвести погляд, здійснити поворот до виходу тощо). Обов'язково треба запевнити співрозмовника про приємно проведене з ним спілкування і про сподівання на наступну зустріч (Додаток А.7). Після цього учнів розігрували сценки про спілкування у незнайомій компанії.

Учні вправлялися робити і приймати компліменти. Ми звертали увагу учнів на те, що обов'язково треба запитайте дозволу (до прикладу, «Можна про щось запитати?»), потім висловитися конкретно: «Де і коли саме ти навчився так вправно їздити на велосипеді?»; потім – дуже щиро висловити свої почуття («Це просто класно!»). Підкреслювали, що важливим є також уміння приймати компліменти на свою адресу, у жодному разі не треба ігнорувати їх, але не треба і вихвалитися: отже, якщо хвалять, то треба вислухати і подякувати, а потім можна зробити комплімент тій особі, яка зробила комплімент вам («Дякую, ти теж вправно катаєшся на роликах») (Додаток А.8). Після цього третьокласники експериментального класу тренувалися робити одне одному компліменти.

3. Розповідь, перегляд відео, обговорення побаченого, інтерактивні справи на тему взаємодії і спілкування з іншими особами в інтернеті, соціальних мережах тощо з подальшим самооцінюванням учнями власних «знаннєвих» і «навичкових» досягнень (Додаток Б).

4. Спостереження учителя за поведінкою учнів (ми хвалили здобувачів освіти, які, до прикладу, допомагали іншим, які спільно працювали разом з іншими над створенням малого чи великого проекту (конструкція, аплікація, малюнок, презентація тощо; ми помічали і підтримували позитивну взаємодію між учнями, не забороняли здійснювати негативну взаємодію, але,

власне через похвалу, показували «кращий шлях» для взаємодії (такий педагогічний досвід запозичили з джерела: [2].

5. Проектування «Правил класу» (під час створення правил намагалися реалізувати атмосферу командної роботи над правилами, обговорили низку правил спільно з учнями, врахували їхні пропозиції; потім намалювали плакат і розмістили спільно створені правила таким чином, щоб вони завжди були у полі зору учнів (Додаток В).

6. Ознайомлення учнів з двома рівнями проблем (конфліктів):

- перші («зелений рівень», або «малі» проблеми) – це ті, які учні можуть розв’язати самостійно (до прикладу: учневі потрібен папір для малювання; однокласники заважають читати книжку, оскільки дуже гамірно грають тощо);
- другі («червоний рівень», або «великі» проблеми) – це ті, які учні не можуть розв’язати самостійно, а потребують допомоги дорослих (до прикладу: болить шлунок; однокласник чи однокласниця навмисне вдарив (вдарила); група учнів не хочуть гратися з кимось; заохочували учнів ставити собі запитання *«Чи я можу вирішити цю проблему самостійно? Якщо не можу, то я звертаюся до дорослого, якому довіряю»*).

7. Використання на уроках творчості громадських і культурно-освітніх діячів Західної України, які за 1919–1939 рр. поклали свою вагому «цеглинку» у розробку теоретичних і практичних засад проблеми формування здорового способу життя дітей та юнацтва, зокрема соціального складника цього способу життя. Дотичний до теми нашого дослідження контент ми почерпнули з навчально-методичного посібника Л. Сливки «Дітям про основи здоров’я (на матеріалах творів, виданих у Західній Україні 1919–1939 рр.)» [41].

На уроках, коли порушували проблему збереження здоров’я свого і здоров’я інших людей, закликали учнів намагатися не гніватися, не ображатися, пробачати провини тим, до кого є «жаль», бути доброзичливим

тощо. І супроводжували цю виховно-просвітницьку працю сюжетами з вищезгаданої збірки. Нижче наводимо зміст цих тематичних профілів.

Перший – це казка «Згода буде, а незгода руйнує» [14, с. 130–131]:

Одного разу посварилися члени людського тіла і не хотіли служити один другому.

– Не хочемо ходити, не хочемо носити вас всіх, ходіть самі! – кажуть ноги.

– Не будемо робити на вас, працюйте самі на себе! – додали руки.

– А я що, дурний, чи як, що буду годувати вас, – гукає рот. – Не хочу жувати їжу для шлунка.

– Коли так, то дивіться самі, а ми вам не сторожа! – обізвалися очі.

Отаку бунтацію* зняли колись усі частини людського тіла й зреклися роботи на гурт.

Що ж сталося з того, коли ноги не хотіли ходити, руки – робити, рот – їсти, очі – дивитися? Усе тіло почало знесилюватися і сохнути. Тоді вони зрозуміли, що нерозумно сваритися, а треба давати допомогу один одному.

“Згода буде, а незгода руйнує”, – промовили всі члени людського тіла й разом дружно взялися до праці. Після цього знову подужчали і поздоровішали.

Другий – це оповідання «Вітер і сонце» [14, с. 131–132]:

«Одного разу поспорили вітер і сонце: хто з них сильніший?

Побачили на дорозі мандрівника, який був загорнутий у шинель, і вирішили, що той з них буде вважатися сильнішим, хто змусить того мандрівника зняти з себе шинель.

Вітер приступив до справи з насиллям: став сильно і холодно дути. Але мандрівник ще тісніше загорнувся у шинель.

Настала черга сонця. Спочатку воно пустило на мандрівника слабенькі промінчики, потім усе тепліше і тепліше пригрівало на нього, і мандрівникові стало так тепло, що вимушений був зняти з себе шинель і піти у холод під дерево. Сонце сміялося і раділо своїй перемозі (*Висновок*: Добрим і лагідним словом можеш досягти більшого, аніж силою і грубістю)».

Третій – це роздуми «Будь привітний!» [14, с. 132]:

«Будь привітний» – це гасло мало б бути написане над кожними дверима кожного уряду і кожного дому. Особливо там, де живуть нещасні особи.

Далеко приємніше живеться в сонячних променях, ніж під захмареним небом. Кожне привітливе, приємне слово, кожний ласкавий погляд розсіває кругом тебе ясне проміння. Адже ж кожний тішиться, коли над ним посміхається сонечко.

Збережи сонце у своєму серці, нехай сяє воно своєю привітністю. Кожний за це буде тобі вдячний.

Після ознайомлення з цими творами ми пропонуємо здобувачам освіти експериментального класу відповісти на низку проблемних запитань і виконати низку завдань, а саме: «Обговори зі своїми батьками, бабусею, дідусем та ін., як ваша сім'я піклується про кожного її члена»; «Поясни значення прислів'я “Гостре словечко коле сердечко”»?»; «Назви десять слів, які, на твою думку, не пасують для характеристики спілкування, яке називається «дружнім»».

8. Самостійне опрацювання у мікрогрупах за підготовленими учителем картками з подальшим представленням теми «Види поведінки» (*подано за*: [59, с. 68–70]).

Зміст картки 1 «Невпевнена поведінка (Я – поганий, Ти – хороший)»:

Людина з невпевненою поведінкою (далі – ЛзНП): не здатна відстоювати особисті інтереси і думки; дозволяє іншим особам постійно домінувати щодо їхніх бажань та думок над власними переконаннями чи потребами; ЛзНП дуже часто розповідає про власні бажання вельми невпевнено, вона, ніби, відчуває почуття провини перед тими, з ким спілкується, дуже часто вибачається перед іншими; як правило, ЛзНП уникає конфліктів і неприємностей, не здатна твердо сказати «Ні!»; дуже часто говорить тихим голосом; часто повертається спиною до інших; такій людині притаманні фрази «Я не знаю ...», «Якщо це тебе не обтяжить ...» «Я б хотів, але ...».

Є низка вигод для людини, яка має невпевнену поведінку, а саме: інші особи часто симпатизують такій людині; таку людину дуже рідко звинувачують у невдачах, які сталися (це логічно, тому що вони не беруть на себе відповідальність); інші особи турбуються про ЛзНП, часто навіть захищають її; ЛзНП має менше конфліктів. Але є і негативні аспекти невпевненої поведінки, як-от: ЛзНП підпорядковує себе іншим і дуже часто репрезентує себе таким чином, щоб сподобатися іншим; інші особи ставлять до такої людини свої власні вимоги, відтак, стосунки між ними розвиваються за сценарієм, який не є до вподоби людині з невпевненою поведінкою (вона відчуває дискомфорт); ЛзНП постійно, так би мовити, «придушує» свої почуття і згодом уже неспроможна у повній мірі висловити навіть позитивні емоції, такі, як любов, повага, симпатія тощо.

Зміст картки 2 «Агресивна поведінка (Я – хороший, Ти – поганий)»:

Людина з агресивною поведінкою (далі – ЛзАП): відкрито відстоює свої думки, переконання, почуття, але, при цьому, вона порушує права інших осіб; ЛзАП поводить зверхньо, принижує інших; така людина любить хвалити лише себе;

ЛзАП під час спілкування із співрозмовником «тисне» на нього, до прикладу: «Ти знаєш, мені дуже потрібно ...», «Зрозумій, лише ти це зможеш ...», «Я дуже хочу, щоб ти ...»; ЛзАП уміє просити і, навіть, якщо співрозмовник відмовить у проханні, ЛзАП продовжує наполягати на своєму проханні (бажанні тощо); під час спілкування ЛзАП може обирати місце, дуже близько розташоване до співбесідника, може торкатися співбесідника, може його штовхати, може «зверхньо» поплескувати по плечі; ЛзАП, як правило, дивиться «в упор» іншій людині; ЛзАП найчастіше веде бесіду дуже зухвало і, ніби, насміхається, з особи, з якою розмовляє; для ЛзАП властиві «погрожувальні» слова, як-от: «Дивися мені, якщо ти не прийдеш, то ...», «Слухай, ти б краще пантрував ...»; ЛзАП полюбляють принижувати інших («Та ти ще дитина ...», «Слухай, не будь таким нудним ...», «Ой, мамин і татів синок (донечка) ...»; ЛзАП категорично висловлюються про певні групи (спільноти) людей, до прикладу: «Усі відмінники – “мамині” дітки», «Дівчата – підлабузниці» тощо.

Вигода для ЛзАП: роботу, яку повинна виконати людина з агресивною поведінкою, дуже часто виконують інші особи; події між учасниками спілкування відбуваються так, як того хоче ЛзАП, тому що остання завжди контролює ситуацію; ЛзАП часто досягає того, що хоче, вона є успішнішою у ситуаціях, розв'язання яких вимагає «боротьби» і «суперництва». Але є і негативні аспекти агресивної поведінки, як-от: ЛзАП має, як правило, багато ворогів, а це стає причиною появи у ЛзАП перманентних страхів; очевидно, що велике бажання домінувати і керувати людьми потребує вельми багато енергії, тому ЛзАП відчуває постійне напруження; стосунки з приятелями у ЛзАП пов'язані

здебільшого з негативними почуттями, а тому є непостійними; між ЛзАП та іншими особами дуже часто виникають суперечки.

Картка 3 – Впевнена поведінка (Я – хороший, Ти – хороший)

Людина з впевненою поведінкою (далі – ЛзВП): висловлює свої думки, переконання і почуття прямо і відкрито, поважає права інших людей; ЛзВП зовсім не прагне когось підкорювати чи змінювати, а навпаки – сприймає іншу людину такою, якою та є; ЛзВП завжди готова обговорити конфліктні ситуації, готова до співпраці, готова йти на компроміси; ЛзВП ніколи не перекладає відповідальність на інших осіб; якщо ЛзВП відмовляють у тому, що вона попросила, то вона, попри власне невдоволення, розуміє, що інші люди мають право і можуть мати свої власні бажання; ЛзВП допомагає іншим, але не нав'язує силоміць своєї допомоги або свого розуміння; ЛзВП завжди уважно слухає співбесідника, говорить спокійним (урівноваженим) голосом – не надто тихим і не надто гучним; під час спілкування з іншою особою ЛзВП завжди дивиться останній в очі; для ЛзВП притаманно використовувати словосполучення (вислови), на кшталт, «Моя думка така, що ...», «Я волів (-ла) б, щоб ...», «Мені не подбається, коли ...»; ЛзВП висловлюють тези, які спрямовані на співпрацю (до прикладу, «Що ти про це думаєш?», «Як ти вважаєш?», «Як ти до цього ставишся?»); людина з впевненою поведінкою вміє спокійно відмовити і доступно пояснити причини своєї відмови; ЛзВП завжди прагне зрозуміти думку іншого і для цього використовує вислови, на кшталт, «Якщо я правильно тебе зрозумів (-ла) ...», «Ти маєш на увазі ...»; коли ЛзВП відмовляє, то бере відповідальність на себе і говорить «Я

не хочу», «Я не буду», «Я не маю бажання», «Я не потребую» тощо.

Вигоди для ЛЗВП: людина з впевненою поведінкою спілкується і діє таким чином, що інші люди поважають її; ЛЗВП уміє досягати того, що прагне, здатна відстояти свої права; ЛЗВП уміє висловити негативні почуття, але не ображає при цьому інших осіб; взаємовідносини ЛЗВП з іншими людьми позбавлені контролю та страху, стабільні, приносять задоволення усім сторонам спілкування. Але є і негативні аспекти впевненої поведінки, як-от: людину, яка поводить себе впевнено, інколи можуть вважати «зарозумілою».

9. Урок-тренінг «Формула здорового соціального способу життя». Нижче представлено кілька елементів цього тренінгового заняття, на якому формували життєві навички, сприятливі соціальному здоров'ю, зокрема навички ефективної взаємодії, позитивної комунікації і групової роботи.

Вправа «Знайомство» (самопредставлення – продовжити фразу: «Якби я була (був) деревом, то я б була (був) ...»).

Робота у мікрогрупах № 1:

- об'єднали учнів у чотири групи: «привітні», «асертивні», «толерантні», «адекватні»;
- роздали аркуші паперу, запропонували зобразити квітку з пелюстками і написати на її пелюстках тези, які характеризують соціальний вимір здоров'я людини;
- провели мозковий штурм «Що потрібно, щоб квіти добре росли?»;
- записали на дошці пропозиції учнів (оберігати їх; прополювати їх; поливати, підживлювати; лікувати від комах-шкідників);
- підсумували: «Так само і наше здоров'я потребує, щоб його оберігали і зміцнювали, а, у разі необхідності, відновлювали.

Робота у мікрогрупах № 2:

- об'єднали здобувачів освіти у п'ять мікрогруп («Позитивне спілкування», «Співпереживання», «Розв'язування конфліктів», «Поведінка в умовах тиску і погроз», «Спільна діяльність і співробітництво»);
- запропонували підготувати презентацію про навички, які відповідають назві групи.

10. Вправа «Шукаю друга» (формування в учнів уявлень про цінність дружби). Учні проєктували оголошення на тему «Шукаю друга». Вимога – оголошення не підписувати своїм іменем (прізвищем). Оголошення прикріплювали на дошці. Згодом школярі відзначали ті проєкти, які особливо привернули їхню увагу. Потім – обговорювали проблему дружби, друзів, взаємин між друзями.

11. Вправа-гра «Я–повідомлення. Ти–повідомлення» (формування навичок вираження своїх почуттів без оцінювання і образ) (за: [1, с. 29–30; 10, с. 217]):

- презентували інформацію про вправу: у разі конфліктної ситуації, людина може переживати негативні емоції, відтак можуть з'явитися проблеми з вираженням цих емоцій; ефективним засобом розв'язання цієї проблеми є здатність сказати партнеру про усвідомлення своїх почуттів – власне, цей спосіб самовираження називається «Я-повідомленням» (до прикладу: «Перепрошую, але я відчуваю, що роздратований (-на), коли ти озвучуєш такі слова», «Коли я спостерігаю таку ситуацію, то я стаю розгубленим (-ою)»);
- пропонували здобувачам освіти ознайомитися з орієнтовною схемою «Я–висловлювання» (опис ситуації, яка викликала напруженість («Коли я наражаюся на таку ситуацію, то ...»); конкретизоване визначення особистого почуття у певній ситуації («У мене з проблема ...»); висловлення побажання щодо зміни ситуації («Я зможу подякувати тобі, якщо ...»);

- об'єднали учнів у підгрупи – кожна з підгруп отримала завдання, а саме: використовуючи «Я-повідомлення», розіграти у ролях такі ситуації: «Твій молодший брат відкривав сьогодні твій комп'ютер»; «Бабуся жаліється на тебе за те, що ти не виніс сміття, відмовився йти на гурток»; «Перед контрольною роботою до Петрика підсідає Павло, щоб списати усі задачі. Під час минулої контрольної роботи через таку саму ситуацію Петрик не встиг розв'язати дві задачі. Як ввічливо сказати Павлу про це?»;
- кожна група представила свої варіанти наведених ситуацій і розв'язання ситуацій.

12. Гра «Впізнай, хто це»:

- один учень (учениця) виходив (-ла) за межі класу, а решта учнів домовлялися, про кого говоритимуть;
- після цього запрошували того (ту), який (яка) вийшов (вийшла);
- учні по черзі давали характеристику одному з однокласників (до прикладу, «ця особа любить їздити велосипедом, вона має вдома kota, її улюблене дерево – береза»);
- учень (учениця), який (яка) виходив (-ла) за межі класу, намагався (-лася) вгадати, про кого йшлося.

13. Здійснення інтеграції здоров'язбережувальної тематики (щодо різних аспектів соціального здоров'я) у зміст інших навчальних дисциплін. До прикладу, під час проведення уроків читання, використали низку інформаційних матеріалів (джерела: [1; 24; 25; 40; 41; 59; 64]).

14. Дидактична гра «Навчаємося взаємодіяти у класній спільноті» (джерело: [56]).

15. Інформаційне повідомлення «Як успішно працювати у спільноті?»
(джерело: [56]).

16. Опрацювання тексту «Як діяти у команді»:

«Дружній череді вовк не страшний» — це давня народна мудрість. Поясніть, як ви її розумієте.

У сучасному світі робота в команді є однією з найважливіших навичок людини. Люди працюють у команді тоді, коли вони мають спільні цілі; хочуть заощадити час і сили; цінують і використовують досвід інших. Для успішної роботи в команді потрібні бажання, чуйність, відповідальність та взаємоповага.

17. Проблемні завдання: «Які людські якості пояснює кожний текст? Установіть відповідність»:

Після проведення означеної гри ми запитали учнів: «Як гадаєте, чому озвучені якості є важливими і потрібними для життя людей у спільноті?», «Які з цих якостей притаманні вам?», «Адаптуйте ці відповідності на важливі правила ефективного спілкування з іншими особами».

18. Виконання домашнього завдання: «Знайдіть в інтернеті гру, яка, тим чи іншим чином, присвячена ефективній взаємодії, вивчіть правила цієї гри і спробуйте пограти у неї з однокласниками і однокласницями».

19. Розв'язання проблемних (життєвих) ситуацій:

Уявіть, що ваш однокласник або однокласниця захворіли й довго не відвідували школу. Вони пропустили багато занять, не спілкувалися з іншими учнями та ученицями. Як ви можете разом підтримати їх? За потреби зверніться по допомогу до дорослих.

Уявіть ситуацію та придумайте продовження цієї історії. «Іринка забила коліно й кульгає. До школи її веде татусь і несе рюкзак. На подвір'ї школи з'явилися однокласники Іринки. Вони ...».

20. Опрацювання значення понять:

Конфлікт — це зіткнення протилежних інтересів і поглядів людей, унаслідок якого виникає серйозна суперечка або суперництво.

Суперечка — словесне змагання двох або кількох осіб, які не погоджуються в якомусь питанні.

Існує мудрий, хоча й непростий, спосіб припинити конфлікт. Для цього потрібно уважно вислухати одне одного й потім спробувати уявити себе на місці іншого. Далі слід віднайти *компроміс*, тобто кожний має подумати не тільки про свої інтереси, а ще й про інтереси іншого, й поступитися одне одному.

21. Вправа «Обери позицію»: з двох запропонованих варіантів оберіть той, який стосується тебе:

А. Я завжди прагну досягти свого.

Б. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

1

А. Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.

Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марного напруження у стосунках.

2

22. Реалізація творчої роботи «Додайте власні правила для позитивної взаємодії з однокласниками»:

23. Драматизація, рольова гра: «Обери свою відповідь і театралізуй свій сюжет»:

Вас запитують, чому ви розсердилися. Ви відповісте:

А. Тебе не повинно це хвилювати!

Б. Добре, що ти мене запитав/-ла. Поговоримо про це.

В. Я серджуся на тебе й тому не хочу з тобою про це говорити.

Ваш друг боїться стрибати на скакалці. Ви скажете:

А. Поглянь на мене, я не боюся, і ти не бійся!

Б. Не бійся, я тобі допоможу.

В. Боягуз! Чого ти боїшся?

Подруга пропонує вийти в парк, а ви вважаєте за краще слухати музику. Ви відповісте:

А. Я хочу слухати музику! Не заважай мені!

Б. Іди в парк сама.

В. Послухаймо музику разом, а потім підемо в парк.

Вашому другові сумно, бо він отримав погану оцінку. Ви скажете:

А. Не можу повірити, що ти цього не зрозумів.

Б. Що з тобою? Завдання були легкими.

В. Не хвилюйся, наступного разу ти зможеш поліпшити свою оцінку.

24. Рольова гра «Розмова учня/учениці і вчительки»: уявіть себе на місці учасників діалогу; спробуйте відтворити розмову учня/учениці та вчительки:

25. Написання міні-твору на тему «Моє пояснення змісту прислів'їв»:

- *Слово — не горобець, випустиш — не впіймаєш.*
- *Умій вчасно сказати та вчасно замовкнути.*

26. За наведеними ситуаціями, спробуйте озвучити діалоги, дотримуючись при цьому правил ввічливого спілкування:

1. Між туристом, який заблукав у місті, і містянкою.
2. Між продавчиною і покупцем у крамниці.
3. Між друзями, які запізнюються на цікаву виставу.

27. Розв'язання проблемної ситуації: «Уважно вивчіть представлену схему. Подумайте і дайте відповідь, яким чином, на вашу думку, можна було б уникнути потенційних конфліктів? Обговоріть з однокласниками доцільність кількох способів»:

28. Згадаємо літературні твори чи мультфільми: «Які літературні персонажі або герої мультиплікаційних фільмів, на твою думку, вміли залагоджувати конфліктні ситуації? А які з них безглуздо сперечалися?».

29. Віднови прислів'я. Як ти його розумієш? Поясни (подано за: [54, с. 38]).

30. Розглянь малюнки. Поміркуй, як сказані слова вплинуть на подальші дії персонажів? (подано за: [54, с. 38]):

Ну й незграба! Невже не можеш зробити як слід?

Яку гарну літеру ти написала!

31. Опрацювання змісту оповідання «Згода буде – незгода руйнує» (інший зміст тексту) (подано за: [54, с. 44]):

Команда жевжиків дружна й винахідлива. Але, як і в людей, у цих казкових створінь трапляються сварки. А це може завадити виконанню завдання більше, ніж зовнішні перешкоди.

— Номуле, чому знову жевжоліт летить боком? У мене від цього голова паморочиться! — незадоволено буркнула Блискавка.

— Ой, яка ти нудна! Треба трохи бавитися. Мені вже набридло весь час рівно летіти. Тільки я один і вдень, і вночі за кермом. А ви з Пузником лише сидите на дивані, втупившись у мапу. Номуле, туди, Номуле, сюди, — роздратувався жевжик.

— Хто б казав! Ти, коли скощулився, і не таке робив. А ми терпіли та ще й завдання виконували. Якби не я... — завівся й собі Пузлик.

Слово за слово жевжики посварилися так, що перестали розмовляти. А Номул посадив жевжоліт десь у лісах Рівненщини й попередив, що нічого не робитиме, поки дід Оксеник не скаже, хто тут головний. Довелося Блискавці по скайпу викликати діда. Розмова з жевжиками по черзі, а потім і з усією командою разом тривала години дві. А по завершенні друзі обійнялися, попросили одне в одного вибачення й узялися до роботи.

Невдовзі вони поповнили колекцію скрині сонячним каменем — бурштином, який дарує людям щедра Рівненщина.

☀ Як ти гадаєш, що сказав жевжикам дід Оксеник? Інсценізуйте можливий діалог.

☀ Як ти розумієш прислів'я, яке є заголовком цієї пригоди? Придумай свій варіант заголовка.

☀ Чи часто ти сварився з друзями? Як доходите згоди?

32. Вправа «Самопредставлення»: спробуй репрезентувати (описати) себе спочатку, використовуючи іменники, потім – прикметники, потім – дієслова. Запиши ці слова і представ себе цими словами однокласникам.

33. Самостійне опрацювання інформації «Що таке взаємодія» за роздатковими картками (подано за: [55, с. 35]):

34. Розшифрування інформації: «Розшифруйте подані на малюнки ввічливі слова. Спробуйте проаналізувати, яка саме літера української абетки відсутня у цьому шифрі» (подано за: [55, с. 47]):

А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж	З	И	І	Ї	Й	К	Л	М
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ь	Ю	Я
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
3	10	2	1	27	2	23	5	30		15	1	21	14	1	
5	32	14	23	31	19	6	20	6	19	20	18	28	23	31	

35. Вправа «Смайлики»: у зошиті зобразіть настрої кількох однокласників смайликами.

Таким чином, можемо зробити висновки про те, що усі представлені у цьому підрозділі завдання були спрямовані на формування «очікуваних результатів навчання» і «обов'язкових результатів навчання» з соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі, які віддзеркалюють їхню спрямованість на формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії [47, с. 59–62]. Відтак, учні експериментального класу досліджували особисті відносини – конфлікт, пробачення, довіру, заздрість, підтримку, оцінювали наслідки порушення норм поведінки для себе та інших, відзначали низку змін емоцій, почуттів, настрою у співрозмовників і відповідно реагували, розрізняли різні види стосунків між людьми, вправлялися протидіяти проявам тиску, неповаги та приниження щодо себе та інших осіб, а також – виявам неповаги й приниження, демонструє шляхи вирішення конфліктів без насильства та ін.

2.3. Результати практичної діяльності щодо формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії: узагальнення

Проведена практична робота щодо формування у третьокласників експериментального класу навичок позитивної взаємодії ми спрямували на те, щоб визначити, чи організована автором цієї кваліфікаційної роботи цілеспрямована педагогічна діяльність вплине на динаміку стану сформованості навичок позитивної взаємодії. Відтак, було розроблено нову анкету, зміст якої ми наситили іншими чи, так би мовити, ускладненими запитаннями, порівняно з анкетною «вступною».

На цьому етапі дослідження рівень сформованості у здобувачів освіти третього навичок ПВД вивчався за мотиваційним, знаннєвим і поведінковим критеріями: логічно, що запитання, включені до анкети, ми об'єднали у «мотиваційну» (таблиця 2.3.1.), «знаннєву» (таблиця 2.3.2.) і «поведінкову» (таблиця 2.3.3.) блоки. Нижче, у відповідних таблицях, репрезентовано запитання нової анкети.

Таблиця 2.3.1.

**«Мотиваційний» блок запитань анкети
для здобувачів освіти третіх класів, які було використано
на формувальному етапі дослідження**

Чому важливо активно слухати співрозмовника?
Поясни важливість розуміння змісту прислів'я «Гостре словечко коле сердечко»
На твою думку, у чому полягає цінність дружби?
Чому важливою навичкою є бути вдячним (вдячною) і хвалити інших?
Як вважаєш, чи важливо у житті не гніватися, не ображатися, пробачати провини тим, до кого є «жаль», бути доброзичливим тощо?
Чи погоджуєшся з тезою, що твої настрої і емоції впливають на тих, хто є поруч з тобою?

Таблиця 2.3.2.

**«Знаннєвий» блок запитань анкети
для здобувачів освіти третіх класів, які було використано
на формувальному етапі дослідження**

Наведи приклад народних прислів'їв, у яких у виразнено уявлення українців про те, що щасливою є та сім'я, у якій усі люблять і поважають один одного, у якій панує дух взаємодопомоги і щирої турботи про членів родини
Поясни сутність поняття «конфлікт»?
Як ти розумієш поняття «позитивні емоції»?
Як би ти сформулював поняття «справжній друг»?
Пригадай, що означає поняття «взаємодопомога»?

Як ти розумієш сутність поняття «ефективна комунікація»?
Назви кілька невербальних ознак активного слухання
Що означає фраза «встановити невербальний контакт»?
Наведи приклади компліментів
Назви кілька слів, які не підходять для характеристики дружнього спілкування
Схарактеризуй ознаки впевненої (асертивної) поведінки

Таблиця 2.3.3.

**«Поведінковий» блок запитань анкети
для здобувачів освіти третіх класів, які було використано
на формульовальному етапі дослідження**

Чи висловлюєш власні думки для продуктивної роботи в команді?
Що б ти зробив (зробила) під час конфліктів, щоб якнайшвидше помиритися?
Яка є твоя реакція, коли отримуєш від когось компліменти ?
Чи завжди вислуховуєш співрозмовника і проявляєш зацікавленість до його точки зору?
Відповідальність, толерантність, повага. Які з цих якостей притаманні тобі?
Ти помилково узяв (узяла) підручник однокласника. Як саме відреагуєш на зауваження власника підручника?

Результати роботи, яка була проведена нами, засвідчили позитивні зрушення щодо мотиваційного, знанневого і поведінкового критеріїв сформованості у здобувачів освіти третього експериментального класу навичок ПВД. З таблиці 2.3.4., у якій представлено «відсотковий» вимір проблеми, яку досліджували у нашій кваліфікаційній роботі, видно, що в ЕК стало значно більше, ніж у КК, учнів, у яких відповідні навички сформовано.

Таблиця 2.3.4

**Сформованість у третьокласників навичок ПВД
(порівняльні дані за результатами формувального експерименту, %)**

Навички	Кількість учнів у % за рівнями					
	ЕК			КК		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
прагнення учня (учениці) бути «соціально» здоровим і успішним	44	34	22	32	32	36
наявність бажання отримувати знання і опановувати низкою умінь і навички ПВД	30	44	26	26	42	32
наявність теоретичних знань про позитивну взаємодію і її компоненти	42	30	28	34	24	42
знання факторів, умов і проявів поведінки людини, які увиразнюють позитивну взаємодію	34	46	20	26	40	34

здатність ухвалювати доцільні рішення на користь ПВД	36	34	30	24	38	38
навички конструктивної взаємодії з однокласниками та іншими суб'єктами освітнього процесу	54	30	16	38	32	30
навички доброзичливої і толерантної взаємодії з однокласниками та іншими суб'єктами освітнього процесу	36	36	28	28	28	44
позитивний досвід застосування учнем (ученицею) навичок ПВД на практиці: активність, самостійність тощо	32	38	30	22	34	44
навички використання у своєму спілкуванні	48	32	20	36	34	30

ПОЗИТИВНОЇ ЛЕКСИКИ						
здатність цікавитися проблемами іншої людини, коли спілкуєшся з нею	52	28	20	34	24	42
навички вирішення конфлікту у класі	48	26	36	34	28	38
здатність визначати (розрізняти) особливості поведінки і взаємин сучасних дітей та юнацтва, які негативно впливають на їхнє власне здоров'я і здоров'я інших людей	42	38	20	36	24	40
здатність розрізняти невербальні ознаки активного слухання	46	36	18	26	22	52

здатність бути вдячним (вдячною) і хвалити інших	30	44	26	26	42	32
Усього:	574 : 14 = 41,0	496 : 14 = 35,0	340 : 14 = 24,0	422 : 14 = 30,1	444 : 14 = 31,7	534 : 14 = 38,2
	41,0	35,0	24,0	30,1	31,7	38,2

Схарактеризуємо деякі результати, зокрема ті, які стосуються високого і низького рівнів.

Так, високий рівень прагнення здобувача (здобувачки) бути «соціально» здоровим (-ою) і успішним (-ою) ми виявили у 44% учнів з експериментального класу і 32% учнів з контрольного класу. Низький рівень ми ідентифікували у 22% респондентів з ЕК і 36% респондентів з КК.

Високий рівень наявності бажання отримувати знання і опановувати низкою умінь і навички ПВД виявлено у 30% здобувачів освіти з ЕК і 26% здобувачів освіти з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 26% респондентів з експериментального класу і 32% респондентів з контрольного класу.

Високий рівень теоретичних знань про позитивну взаємодію і її компоненти ми виявили у 42% здобувачів освіти з ЕК і 34% здобувачів освіти з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 28% респондентів з ЕК і 42% респондентів з КК.

Високий рівень знань про фактори, умови і прояви поведінки людини, які увиразнюють позитивну взаємодію ми виявили у 34% учнів з ЕК і 26% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 20% респондентів з ЕК і 34% респондентів з КК.

Високий рівень здатності ухвалювати доцільні рішення на користь ПВД ми виявили у 36% учнів з ЕК і 24% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 30% респондентів з ЕК і 38% респондентів з КК.

Щодо високого рівня сформованості навичок конструктивної взаємодії з однокласниками та іншими суб'єктами освітнього процесу, то його ми виявили у 54% учнів з ЕК і 38% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 16% респондентів з ЕК і 30% респондентів з КК.

Високий рівень сформованості навичок доброзичливої і толерантної взаємодії з однокласниками та іншими суб'єктами освітнього процесу ми виявили у 36% учнів з ЕК і 28% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 28% респондентів з ЕК і 44% респондентів з КК.

Високий рівень позитивного досвіду застосування учнем (ученицею) навичок ПВД на практиці (активність, самостійність тощо) виявлено у 32% учнів з ЕК і 22% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 30% респондентів з ЕК і 44% респондентів з КК.

Високий рівень сформованості навичок використання у своєму спілкуванні позитивної лексики ми виявили у 48% учнів з ЕК і 36% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 20% респондентів з ЕК і 30% респондентів з КК.

Високий рівень здатності цікавитися проблемами іншої людини під час спілкування з нею ми виявили у 52% учнів з ЕК і 34% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 20% респондентів з ЕК і 42% респондентів з КК.

Високий рівень сформованості навичок вирішення конфлікту у класі ми виявили у 48% учнів з ЕК і 34% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 36% респондентів з ЕК і 38% респондентів з КК.

Високий рівень здатності визначати (розрізняти) особливості поведінки і взаємин сучасних дітей та юнацтва, які негативно впливають на їхнє власне здоров'я і здоров'я інших людей, ми виявили у 42% учнів з ЕК і 36% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 20% респондентів з ЕК і 40% респондентів з КК.

Високий рівень здатності розрізняти невербальні ознаки активного слухання ми виявили у 46% учнів з ЕК і 26% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 18% респондентів з ЕК і 52% респондентів з КК.

Високий рівень здатності бути вдячним (вдячною) і хвалити інших ми виявили у 30% учнів з ЕК і 26% учнів з КК. Низький рівень ми ідентифікували у 26% респондентів з ЕК і 32% респондентів з КК.

Після проведеного формувального етапу дослідження до групи з високим рівнем сформованості навичок ПВД ми залучили 41,0% учнів з третього експериментального класу і 30,1% учнів з третього контрольного класу (Таблиця 2.3.5.).

Таблиця 2.3.5.

**Кількість (у %) учнів третього класу
з високим рівнем сформованості навичок ПВД
(за результатами формувального етапу дослідження)**

ЕК	КК
41,0	30,1

У таблиці 2.3.6. ми представили кількість (у %) здобувачів освіти з третіх класів із середнім рівнем сформованості навичок позитивної взаємодії: 35,0% третьокласників з ЕК і 31,7% третьокласників з КК.

Таблиця 2.3.6.

**Кількість (у %) учнів третього класу
з середнім рівнем сформованості навичок ПВД
(за результатами формувального етапу дослідження)**

ЕК	КК
35,0	31,7

У групі з низьким рівнем сформованості навичок ПВД опинилися 24,0% опитаних з експериментального класу та 38,2% опитаних з контрольного класу (див. таблицю 2.3.7.).

Таблиця 2.3.7.

**Кількість (у %) учнів третього класу
з низьким рівнем сформованості навичок ПВД
(за результатами формувального етапу дослідження)**

ЕК	КК
24,0	38,2

В Таблиці 2.3.8. ми подали порівняльні дані рівнів сформованості у третьокласників навичок ПВД. Представлений контент отримано за результатами усієї експериментальної роботи. Дані, отримані на констатувальному етапі дослідження, позначені як КЕ, а дані, отримані на формувальному етапі дослідження, позначені як ФЕ.

Таблиця 2.3.8

**Порівняльні дані рівнів сформованості
у третьокласників навичок ПВД
(за результатами констатувального і формувального етапів експерименту)**

рівні	Експериментальний клас		Контрольний клас	
	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ
високий	34,2	41,0	34,9	30,1
середній	11,2	35,0	18,1	31,7
низький	46,6	24,0	47,0	38,2

Таким чином, за даними таблиці 2.3.8, після проведення формувального етапу дослідження:

- *високий рівень* сформованості навичок ПВД зріс в учнів експериментального класу на 6,8% (41,0%–34,2%), в учнів з контрольного класу цей показник, як виявилося, знизився – на 4,8% (34,9%–30,1%);

- *середній рівень* сформованості навичок ПВД зріс в учнів ЕК на 23,8% (35,0%–11,2%), своєю чергою, в учнів КК цей показник збільшився на 13,6% (31,7%–18,1%);
- *низький рівень* сформованості навичок ПВД в учнів ЕК після формувального етапу експерименту зменшився на 22,6% (46,6%–24,0%) у порівнянні з констатувальним етапом експериментальної роботи; у контрольному класі низький рівень сформованості навичок ПВД після формувального етапу експерименту було зафіксовано у 38,2% третьокласників, що усього на 8,8% менше, ніж було на констатувальному етапі експерименту (47,0%–38,2%=8,8%).

Схарактеризоване вище дозволило зробити висновок про те, що проведена автором кваліфікаційної роботи освітня діяльність щодо «підсилення» і «розширення» інформації про ПВД на уроках «Я досліджую світ» дала свої позитивні результати щодо сформованості у здобувачів освіти експериментального класу низки навичок позитивної взаємодії. Констатуємо, що унаслідок проведеної роботи значна кількість учнів третього експериментального класу виявила теоретичну грамотність щодо соціального здоров'я загалом і його компонентів, які увиразнюють навички позитивної взаємодії людини. У третьому експериментальному класі стало більше учнів, які виявили позитивний досвід практичного застосування відповідних навичок.

Висновки до другого розділу

У розділі схарактеризовано критерії сформованості учнів третього класу навичок позитивної взаємодії, розроблено зміст заходів з формування позитивної взаємодії та методів реалізації цієї педагогічної праці на уроках «Я досліджую світ», описано зміст проведених заходів на уроках «Я досліджую світ» в експериментальному третьому класі, перевірено

ефективність розроблених і проведених заходів під час експериментальної роботи.

Щодо критеріїв сформованості учнів третього класу навичок позитивної взаємодії, то ними обрано мотиваційний, знаннєвий і поведінковий. За мотиваційним критерієм досліджено, чи учень (учениця) є мотивованим (мотивованою) щодо набуття відповідних навичок, чи хоче здобувати певні знання про ПВД, її сутність тощо, чи загалом третьокласника (третьокласницю) цікавить інформація про приємне, доброзичливе, емпатійне, асертивне, толерантне, таким, яке приносить задоволення, щастя, радість і позитивні емоції, спілкування. За знаннєвим критерієм досліджено, чи в учня (учениці) наявний комплекс знань щодо позитивної взаємодії (до прикладу, інформація про потребу чіткого висловлення своїх думок, про невербальну мову, про шляхи виявлення доцільної підтримки і допомоги, про сутність конфліктів і доцільні шляхи їхнього розв'язання, про позитивні алгоритми відстоювання власної позиції і відмови від небажаних для свого життя і свого здоров'я пропозицій та ін.). За поведінковим критерієм досліджено, чи у щоденній поведінці і діяльності в учня (учениці) наявні (сформовані) навички позитивної взаємодії (до прикладу: уміння бути «членом команди»; уміння розв'язувати конфлікти поглядів на засадах толерантності; уміння розуміти почуття і проблеми інших осіб; здатність етично реагувати на критику; навички примирення; уміння висловити свою позицію, кажучи «ні» та ін.). Опис кожного з критеріїв додатково представлено у таблицях. Виокремлено показники усіх критеріїв.

Для учнів третього експериментального і третього контрольного класів розроблено запитання анкети (6 позицій для «мотиваційного» блоку запитань, 11 позицій для «знаннєвого» блоку запитань, 6 позицій для «поведінкового» блоку запитань), на основі опрацювання даних якої, здійснено статистичний аналіз відповідних даних. Таблично у відсотках увиразнено відповіді учнів третього класу на запитання анкети на констатувальному етапі експерименту. Зазначено, що сформованість в учнів

третього класу навичок ПВД ми перевіряли за високим, середнім і низьким рівнями. Ці рівні детально схарактеризовано. За результатами констатувального етапу дослідження, зроблено висновок про перевагу низького і середнього рівнів сформованості навичок позитивної взаємодії у здобувачів освіти з експериментального класу і контрольного класу. Увиразнено думку про потребу підсилення змістового наповнення уроків «Я досліджую світ» в експериментальному класі інформацією про позитивну взаємодію.

Щодо розробленого змісту заходів з формування позитивної взаємодії та методів реалізації цієї педагогічної праці на уроках «Я досліджую світ», то цей контент представлено у підрозділі під титулом «Авторський досвід формування у третьокласників навичок позитивної взаємодії». Описано зміст проведених заходів на уроках «Я досліджую світ» в експериментальному третьому класі, а саме: конкурс понять: «конфлікт», «взаємодія», «емоції», «позитивні емоції», «позитивна взаємодія», «дружба», «справжній друг», «взаємодопомога», «спілкування», «радість», «добро», «ефективна комунікація» та ін.; урок «Я досліджую світ», присвячений проблемам активного слухання, правилам поведіння у незнайомій компанії, умінню робити та приймати компліменти тощо; розповідь, перегляд відео, обговорення побаченого, інтерактивні вправи на тему взаємодії і спілкування з іншими особами в інтернеті, соціальних мережах; спостереження учителя за поведінкою учнів; проект «Правила класу»; ознайомлення учнів з двома рівнями проблем (конфліктів); використання на уроках творчості громадських і культурно-освітніх діячів Західної України (1919–1939 рр.), які поклали свою вагому «цеглинку» у розробку теоретичних і практичних засад проблеми формування здорового способу життя дітей та юнацтва, зокрема соціального складника цього способу життя; самостійне опрацювання учнями у мікрогрупах теми «Види поведінки»; урок-тренінг «Формула здорового соціального способу життя»; вправа «Шукаю друга» (формування в учнів уявлень про цінність дружби); вправа-гра «Я–повідомлення.

Ти–повідомлення» (формування навичок вираження своїх почуттів без оцінювання і образ); гра «Впізнай, хто це»; дидактична гра «Навчаємося взаємодіяти у класній спільноті»; інформаційне повідомлення «Як успішно працювати у спільноті?»; опрацювання тексту «Як діяти у команді»; проблемні завдання: «Які людські якості пояснює кожний текст? Установіть відповідність»; виконання домашнього завдання: «Відшукайте в інтернет мережі гру, присвячену взаємодію, ознайомтеся з правилами цієї гри і пограйте з однокласниками і однокласницями»; розв’язання проблемних (життєвих) ситуацій; вправа «Обери позицію»; реалізація творчої роботи «Додайте власні правила для позитивної взаємодії з однокласниками»; драматизації, рольові ігри; написання міні-твору на тему «Моє пояснення змісту прислів’їв; самостійне опрацювання інформації «Що таке взаємодія» за роздатковими картками та ін.

Зроблено висновки про те, що усі представлені у підрозділі завдання були спрямовані на формування «очікуваних результатів навчання» і «обов’язкових результатів навчання» з соціальної та здоров’язбережувальної освітньої галузі, які віддзеркалюють їхню спрямованість на формування в учнів третього класу навичок позитивної взаємодії.

Щодо перевірки ефективності розроблених і проведених заходів під час експериментальної роботи, то розроблено нову анкету, зміст якої ми насичено іншими чи ускладненими запитаннями, порівняно з анкетною «вступною». Рівень сформованості у здобувачів освіти третього навичок ПВД вивчено, як і на констатувальному етапі дослідження, за мотиваційним, знаннєвим і поведінковим критеріями. Зазначено про позитивні зрушення щодо мотиваційного, знаннєвого і поведінкового критеріїв сформованості у здобувачів освіти третього експериментального класу навичок позитивної взаємодії.

Порівняльні дані рівнів сформованості у третьокласників навичок ПВД, які ми отримали за результатами усіх етапів експериментальної роботи, представлено таблично. Високий рівень сформованості навичок

ПВД зріс в учнів експериментального класу на 6,8%, в учнів контрольного класу цей показник навіть знизився – на 4,8%. Середній рівень сформованості навичок ПВД зріс в учнів експериментального класу на 23,8%, в учнів контрольного класу – цей показник збільшився на 13,6%. Низький рівень сформованості навичок ПВД в учнів ЕК після формувального етапу експерименту зменшився на 22,6%, у контрольному класі – на 8,8%.

Зроблено висновок про те, що проведена освітня діяльність щодо «підсилення» і «розширення» інформації про ПВД на уроках «Я досліджую світ» дала свої позитивні результати щодо сформованості у здобувачів освіти експериментального класу низки навичок позитивної взаємодії.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити низку висновків, а саме:

1. Вивчено стан наукової і навчально-методичної розробленості проблеми формування в учнів початкової школи навичок позитивної взаємодії, увиразнено сутність поняття «позитивна взаємодія» та інших понять дослідження.

2. Схарактеризовано критерії сформованості учнів третього класу навичок позитивної взаємодії, як-от: мотиваційний, знаннєвий і поведінковий. Виокремлено показники усіх критеріїв. За означеними критеріями досліджено наявність в учнів експериментального і контрольного класів мотивації, знань і практичних навичок у контексті позитивної взаємодії, зокрема тих, які стосуються:

- доброзичливого, емпатійного, асертивного і толерантного спілкування, тобто взаємодії, яке приносить усім її учасниками задоволення, щастя, радість і позитивні емоції;
- чіткого висловлення своїх думок;
- невербальної мови;
- доцільної підтримки і допомоги;
- сутності конфліктів;
- правильних алгоритмів відстоювання власної позиції і відмови від небажаних для свого життя і свого здоров'я пропозицій;
- здатності бути «членом команди»;
- уміння розв'язувати конфлікти поглядів на засадах толерантності;
- здатності розуміти почуття і проблеми інших осіб;
- навичок примирення та ін.

За результатами констатувального етапу дослідження, зроблено висновок про перевагу низького і середнього рівнів сформованості навичок

позитивної взаємодії у третьокласників з експериментального класу і контрольного класу.

3. Розроблено зміст заходів з формування позитивної взаємодії та методів реалізації цієї педагогічної праці на уроках «Я досліджую світ», ці заходи проведено на уроках в експериментальному третьому класі. Описано зміст проведених заходів, увиразнено форми, методи і прийоми їхньої реалізації, а саме: цілі уроки; конкурси; розповіді; перегляди відео; інтерактивні вправи; ігрові вправи; творчі проекти; обговорення змісту оповідань; розв'язання проблемних ситуацій; драматизації; рольові ігри; написання міні-творів; аналіз змісту літературних творів і мультиплікаційних фільмів; практична апробація нових моделей поведінки та ін.

4. Перевірено ефективність розроблених і проведених заходів під час експериментальної роботи. Зазначено, що високий рівень сформованості навичок позитивної взаємодії зріс в учнів експериментального класу на 6,8%, а в учнів контрольного класу цей показник знизився на 4,8%, середній рівень сформованості навичок позитивної взаємодії зріс в учнів експериментального класу на 23,8%, в учнів контрольного класу цей показник збільшився на 13,6%, низький рівень сформованості навичок позитивної взаємодії в учнів експериментального класу після формувального етапу експерименту зменшився на 22,6%, а у контрольному класі – на 8,8%. Увиразнено думку про те, що проведена автором кваліфікаційної роботи діяльність щодо «підсилення» і «розширення» інформації про позитивної взаємодії на уроках «Я досліджую світ» дала позитивні результати щодо сформованості у здобувачів освіти експериментального класу навичок позитивної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О., Савич Ж. Спілкуємось та діємо: навч.-метод. посіб. Київ : Навч. книга, 2002. 112 с.
2. Бойкович С., Береговська Т. Як налагодити дружню взаємодію між однолітками в дитсадку й чому це важливо (2021). *Нова українська школа* : вебсайт. URL: <https://nus.org.ua/2021/06/09/yak-nalagodyty-druzhnyu-vzayemodiyu-mizh-odnolitkamy-v-dytsadku-j-chomu-tse-vazhlyvo/>
3. Вакуленко А. ЯДС. Як зробити спілкування приємним. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=MtYEQvIJCJo>
4. Варивода К. С. Позитивні й негативні аспекти взаємодії сучасної молоді в соціальних мережах. *Науковий огляд*. 2015. № 7(17). URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/549/0>
5. Взаємодія. *Енциклопедія сучасної України* : вебсайт. URL: <https://esu.com.ua/article-33901#:~:text=A%20%E2%96%B2-%D0%92%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F,%D1%89%D0%BE%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%8E%D1%94%20%D1%97%D1%85%D0%BD%D1%8E%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D1%83>
6. Взаємодія і співпраця з іншими. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O4drLdNDG68>
7. Взаємодія. *Словник UA. Портал української мови та культури* : вебсайт. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%8F>

8. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 256 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/412009.pdf
9. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Вчимося жити разом посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (початкова школа). Київ : Видавництво «Алатон», 2016. 232 с.
10. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Основи здоров'я. 5 клас : посібник для вчителя. Київ : Алатон, 2005. 264 с.
11. Грішко-Дунаєвська В. А. Основні підходи до вивчення проблеми взаємодії в науково-психологічній літературі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологічні науки.* 2015. № 1. С. 56–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarpv_pn_2015_1_7.
12. Спіхіна М. А. Дефініційний аналіз поняття «взаємодія» у філософському та соціологічному вимірі. *Теорія та методика навчання та виховання.* 2020. № 48. С. 53–63.
13. Етика 6 клас. Взаємодія та співпраця в житті людини та суспільства. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=quvsczjSMVw>
14. Живи з усіма в мирі та злагоді. *Сливка Л. Дітям про основи здоров'я (на матеріалах творів, виданих у Західній Україні 1919–1939 рр.)* : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Бойчук А. Б., 2011. С. 129–132.
15. Життєві навички, що сприяють здоров'ю. *Сливка Л. Теоретико-методичні аспекти викладання валеології та основ безпеки життєдіяльності в початковій школі* : навч.-метод. посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2012. С. 30–40.
16. Запрошуємо до діалогу: За проектом «Діалог» : навч. посіб. / Н. О. Березіна, О. В. Вінда, М. М. Галябарник, Т. Д. Дем'янюк,

- С. В. Кириленко, Н. І. Косарева, О. П. Коструб, Н. І. Новікова, І. Г. Сомова, В. А. Шаповалова. Київ: Богдана, 2003. 128 с.
- 17.Здавчева Т. Вебінар «Як створити позитивне емоційне середовище в колективі, де є діти, що переживають втрату». *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=D07vr7EDLac>
- 18.Знання, уміння, навички – в чому різниця? Черкаський обласний центр зайнятості : вебсайт. URL: <https://chk.dcz.gov.ua/publikaciya/znannya-uminnya-navychky-v-chomu-riznytsya#:~:text=%D0%9D>
- 19.Кущенко О. Як плекати радість за допомогою соціально-емоційного й етичного навчання або СЕЕН (2022). *Нова українська школа* : вебсайт. URL: <https://nus.org.ua/2022/05/27/yak-plekaty-radist-za->
- 20.Лісова О. О. Розробка відкритого уроку на тему: Комунікативні способи спілкування. Вербальне та невербальне спілкування. *Всеосвіта* : вебсайт. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100agya-dd7e.docx.html>
- 21.Матійків І. Емоційні уміння педагога як інструмент позитивної взаємодії в навчальному середовищі. *Збірник наукових праць*. Львів–Гомель, 2018. Випуск 2. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29724/Matiyktiv.pdf?sequence=1>
- 22.Матійків І. Формування позитивної взаємодії фахівця у сфері «людина–людина» засобами тренінгу. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи* : збірник наукових праць. Львів –Кельце, 2017. Вип. 1. С. 285–289. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37311>
- 23.Мельник Ю. Б. Соціально-педагогічні засади формування культури здоров'я в учнів початкової школи : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка. Луганськ, 2010. 20 с.

24. Митохір Н. Б., Янусь С. В. Уроки з курсу «Основи здоров'я». 3 клас : посібник для вчителя.; вид. 2-ге, переробл. і доп. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 112 с.
25. Моліцька М. Терапевтичні казки / з пол. пер. О. Мандрика. Львів : Свічадо, 2009. 200 с.
26. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І., Андрущак Л. І. Концепція освіти «рівний – рівному» щодо здорового способу життя серед молоді України : навч.-метод. посіб. Київ : Навч. книга, 2002. 23 с.
27. Позитивна взаємодія як шлях до діалогу : тренінговий курс вдосконалення життєвої компетентності для дорослих. Вчимося позитивної взаємодії : практикум / [с. Христофора Буштин, СНДМ, Ірина Ковалик, Ірина Сіданіч та ін.]; [укладач І. М. Матійків]. Львів : Видавництво «Компанія «Манускрипт», 2017. С. 322–468.
28. Позитивний. *Словник UA. Портал української мови та культури* : вебсайт. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
29. Позитивний – тлумачення. Горох : вебсайт. URL: <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
30. Понежа Н. Вебінар «Секрети ефективної взаємодії в новому класі: як уникнути конфліктів і встановити позитивні взаємини з учнями». *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0xwevTqajiQ>
31. Почуття і емоції. Вияви почуттів. Способи висловлювання почуттів. Співпереживання і співчуття. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uzwSTUdMLig>
32. Психологічна енциклопедія. Взаємодія. *Український психологічний ХАБ* : вебсайт. URL: <https://www.psykholoh.com/post/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
33. Психологічні методи позитивної комунікації для дітей – ефективні стратегії у дитячому середовищі (2024). *Psychologist. Психологічна допомога* : вебсайт. URL: <https://psychologist.com.ua/psixologichni->

metodi-pozitivnoi-komunikatsii-dlya-ditej-efektivni-strategii-u-dityachomu-seredovishi/

34. Розвиток соціальних навичок. *Приватна американська школа і університет AISU* (2024): вебсайт URL: <https://aisu.school/rozvytok-sotsialnykh-navychok/>
35. Розділ «Соціальна складова здоров'я»: змістове наповнення. *Сливка Л. Теоретико-методичні аспекти викладання валеології та основ безпеки життєдіяльності в початковій школі* : навч.-метод. посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2012. С. 107–113.
36. 7 корисних порад для покращення спілкування (2024). *Psychologist. Психологічна допомога* : вебсайт. URL: <https://psychologist.com.ua/yak-zrobiti-spilkuвання-bilsh-konstruktivnim-7-korisnix-porad>
37. Секрети ефективної взаємодії в новому класі: як уникнути конфліктів і встановити позитивні взаємини з учнями. *На урок* : вебсайт. URL: <https://naurok.com.ua/webinar/sekreti-efektivno-vzaemodi-v-novomu-klasi-yak-uniknuti-konfliktiv-i-vstanoviti-pozitivni-vzaemini-z-uchnyami>
38. Сила слів / Слідкуй за словами (мультимедіа для дітей українською мовою). *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uFBWkeUntbM>
39. Сіліна Г. О. Педагогічні умови формування психосоціальної компоненти здоров'я молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ, 2008. 20 с.
40. Скарбничка здоров'я. Збірка казок до інтегрованого курсу «Основи здоров'я» / Уклад. Г. Ф. Яцук та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2003. 56 с.
41. Сливка Л. Дітям про основи здоров'я (на матеріалах творів, виданих у Західній Україні 1919–1939 рр.) : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Бойчук А.Б., 2011. 152 с.
42. Сливка Л. Методика викладання основ здоров'я в початкових класах : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. 204 с.

43. Соціальна і здоров'язбережувальна галузь. Взаємодія і співпраця. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zhTXhqaDaRo>
44. Соціально-емоційне навчання засобами іншомовної освіти. *На урок* : вебсайт. URL: <https://naurok.com.ua/socialno-emociyne-navchannya-441978.html>
45. Спілкування в житті людини. *Мій клас* : вебсайт. URL: <https://www.miyklas.com.ua/p/ya-doslidzhuyu-svit/4-klas/liudina-sered-liudei-432139/rol-spilkuvannia-v-zhitti-liudini-428178/re-7ee99255-3fae-4c43-aa63-298026fd7431>
46. Спілкування між людьми. Тести. *На урок. Освітній проєкт*: вебсайт. URL: <https://naurok.com.ua/test/spilkuvannya-mizh-lyudmi-1281974.html>
47. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Шияна. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-rozrobilo-dva-varianty-typovyh-osvitnih-program-dlya-3-4-klasiv/>
48. Ткаченко В. Презентація до уроку «Навички ефективного спілкування» за програмою «Здоров'я, безпека, добробут» в 6 класі. *На урок* : вебсайт URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-navichki-efektivnogo-spilkuvannya-404096.html#:~:text=%D0%9B>
49. Умови взаєморозуміння. *Мій клас* : вебсайт URL: <https://www.miyklas.com.ua/p/ya-doslidzhuyu-svit/2-klas/liudina-sered-liudei-438094/navichki-spivzhittia-i-spivpratci-467980/re-60bd6862-eb5c-40ad-a470-8f3cb14c1e9b>
50. Шкуркіна В. М. Формування соціального здоров'я дітей-сиріт підліткового віку в загальноосвітніх школах-інтернатах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка. Луганськ, 2006. 20 с.
51. Шкуркіна В. М. Формування соціального здоров'я особистості в освітньому просторі. *Шлях освіти*. 2005. №1. С. 15–19.

52. Шуляк В. О. Вебінар «Педагогіка партнерства. Практичні методи реалізації». *Youtube* : вебсайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=__VN-cn9Dx0
53. Я досліджую світ. Кожна людина – неповторна особистість. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mjEtmGpSwLE>
54. Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 2 / О. В. Волощенко, О. П. Козак, Г. С. Остапенко. Київ : Світич, 2020. 144 с.
55. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, І. В. Гарбузюк, О. Л. Хомич, Н. В. Андрук, К. С. Василенко. Київ : Видавництво «Алатон», 2020. 144 с
56. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах): Ч. 1 / Т. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян, Н. Павич. Київ : Генеза, 2020. 160 с.
57. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах): Ч. 1 / І. В. Грущинська, З. М. Хитра. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.
58. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах): Ч. 1 / О. Л. Іщенко, О. М. Ващенко, Л. В. Романенко, К. А. Романенко, Л. З. Козак, О. М. Кліщ. Київ : Літера ЛТД, 2020. 112 с.
59. Я – моє здоров'я – моє життя («Якалка») : навч.-метод. посібник / Голоцван О. А., Лещук Н. О., Мирошниченко Г. І. та ін. Київ : Навчальна книга, 2004. 256 с.
60. ЯДС. Спілкування. Умови взаєморозуміння. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sn6VG6NYazk>
61. Як поводитися в колективі. Правила спілкування. Природознавство. Цікаві уроки. *Youtube* : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yV3OrBViumA>

62. Як спілкуватися і взаємодіяти ефективно? (2023). *Campus* : вебсайт.
URL: <https://campus.epam.ua/ua/blog/596>
63. Як стереотипи впливають на наше життя? Розробка уроку третього розділу курсу «Громадянська освіта». *Нова українська школа* : вебсайт.
URL: <https://nus.org.ua/2018/11/09/yak-stereotypy-vplyvayut-na-nashe-zhyttya-rozrobka-uroku-tretogo-rozdilu-kursu-gromadyanska-osvita/>
64. Яцук Г. Ф., Царенко А. В., Бабин І. І., Радкевич М. М. Інтегрований курс «Основи здоров'я». 2 клас. Тематичне планування. Система уроків. 2-ге видання, доповнене, перероблене. Тернопіль : Астон, 2004. 116 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Презентаційні матеріали уроку «Я досліджую світ», присвяченого проблемам активного слухання, правилам поведінки у незнайомій компанії, умінню робити та приймати компліменти, ознайомленню із поняттями «непорозуміння», «парафрази», «компліменти»

Додаток А.1

Слайд для початку уроку

На цьому уроці ви:

- ✓ дослідите ознаки активного слухання;
- ✓ прочитаєте поради, як поводитись у незнайомій компанії;
- ✓ учитиметеся робити та приймати компліменти;
- ✓ оціните свій рівень навичок у спілкуванні.

Словник урока:

- ✓ непорозуміння
- ✓ парафраз
- ✓ компліменти

Додаток А.2

Активне слухання

Активне слухання

Уміння слухати — не менш важливе, ніж уміння говорити. Ті, хто слухає, є активними учасниками розмови

	Вербальні ознаки	Невербальні ознаки
<div style="background-color: white; color: #0056b3; padding: 5px; border-radius: 10px; font-weight: bold;">Активно слухає</div> 	<ul style="list-style-type: none"> • «Так-так» • «Цікаво» • «А що було далі?» • «Справді?» • «О!» • «Чим усе скінчилося?» 	<ul style="list-style-type: none"> • Дивиться в очі • Нахилився до співрозмовника • Усміхається, киває • Зосереджений і зацікавлений вираз обличчя
<div style="background-color: white; color: #0056b3; padding: 5px; border-radius: 10px; font-weight: bold;">Не слухає</div> 	<ul style="list-style-type: none"> • Відволікається • Перериває • Недоречно сміється 	<ul style="list-style-type: none"> • Не дивиться в очі • Відвертається • Не усміхається • Не киває • Відсторонений вираз обличчя

Додаток А.3

Завдання «Що почули?»

Людам важливо розвивати навички ефективного спілкування, які ще називають **навичками комунікації**.

«Кожна людина по-своєму сприймає інформацію. Щоб краще порозумітися один з одним потрібно розвивати в себе навички активного слухання».

Завдання : послухайте і запишіть те, що вони почули ?

Звук	Голосно чи тихо?	Що це?

Міністерство освіти і науки України
Національний інститут розвитку освіти
ІНІО
вул.Степана Бандери, 10А
Київ, Україна

Додаток А.4

Навички комунікації. Алгоритм початку спілкування

Навички комунікації :
Людам важливо розвивати навички ефективного спілкування, які ще називають навичками комунікації .
Адже комунікабельні люди рідше бувають самотніми і почуваються щасливішими .

Як розпочати спілкування?

1. Треба встановити невербальний контакт (робимо так ,щоб вас побачили)
2. Встановлюємо вербальний контакт (привітання, звернення)

Додаток А.5

Як спілкуватися у незнайомій компанії

Як спілкуватись в незнайомій компанії

Як познайомитися

1. Оберіть, з ким хочете познайомитися.
2. Привітайтеся і познайомтеся: «Привіт, я.... А ти?»
3. Обміняйтеся інформацією: де живете, в яких школах навчаєтесь.
4. Зробіть комплімент: «У тебе класні черевки».
5. Попросіть про невеличку послугу (потримати книжку, підказати час, показати дорогу).
6. Поговоріть про погоду, обміняйтеся враженнями про вечірку.
7. Якщо співрозмовник вам сподобався, можете продовжити спілкування .

Кожен із вас може опинитись у незнайомій компанії. Наприклад:

- перейти до нової школи,
- записатися до гуртка ,
- поїхати до літнього табору,
- прийти на день народження

Та не всім вдається почуватися невимушено в такій ситуації .

Додаток А.6

Як підтримати розмову

Як підтримати розмову

1. Звертайтеся до співрозмовника на ім'я.
2. Розкажіть щось про себе, розпитайте про нього.
3. Покажіть, що вам цікаво слухати, будьте активним слухачем.
4. Від того, як завершилося спілкування, залежить, чи приємно буде зустрічатися з цією людиною наступного разу.

Додаток А.7

Як завершити спілкування (розмову)

Як завершити спілкування

1. Кінець розмови має бути невимушеним. Постарайтесь обрати для цього слушний момент. Не переривайте співрозмовника на півслові.
2. Подайте невербальний сигнал про те, що вам треба йти: відведіть погляд, нахиліться до виходу.
3. Скажіть, що мусите йти, запевніть співрозмовника, що вам було приємно спілкуватися з ним і ви сподіваєтесь на наступну зустріч.

Користуючись цими порадами, розіграйте сценку про спілкування у незнайомій компанії.

Додаток А.8

Як робити і приймати компліменти

Комплімент — це сказати щось приємне іншій людині, висловити свою симпатію. Це не означає підлезувати до когось. Це вміння, необхідне кожній вихованій людині.

Не менш важливим є вміння **приймати компліменти**. Не слід відмахуватися від них, але й не треба вихвалитися: «Я і не таке це вмію!» Якщо вас хвалять, вислухайте і подякуйте. Можете зробити комплімент у відповідь: «Дякую, ти теж добре катасишся на роликках»

Як робити і приймати

Як зробити комплімент

1. Запитайте дозволу: «Можна тебе про щось запитати?»
2. Висловіться конкретно: «Де ти навчився так добре кататися на роликках?», «У тебе чарівна усмішка».
3. Щиро висловіть свої почуття: «Це просто клас!»

- Скажіть одне одному компліменти.
- Чи виникли у вас труднощі в тому, щоб зробити комплімент і при цьому не повторюватися?
- Чи приємно було отримувати компліменти?

Додаток Б

Презентаційний слайд: Самооцінювання учнями власних «знаннєвих» і «навичкових» досягнень щодо проблеми взаємодії і спілкування з іншими особами в інтернеті, соціальних мережах тощо

Оцініть свої досягнення.

Я знаю про ризики комунікації у віртуальному середовищі. ☆☆☆

Я вмію приймати і робити компліменти. ☆☆☆

Я знаю, як уникати непорозумінь. ☆☆☆

Додаток В

«Правила класу»

